

Examensarbete inom Trädgårdsingenjörsprogrammet inriktning Design
ISSN 1651–8152, 2008:10

Entréträdgårdar

– rumslighet, gestaltningselement, uttryck och sociala aspekter

Alnarp 2008–01–18

Åsa Adolfsson

Trädgårdsingenjörsprogrammet inriktning design, år 3

Förord

Examensarbetet – *Entréträdgårdar – rumslighet, gestaltningselement, uttryck och sociala aspekter* – är skrivet inom trädgårdsingenjörsprogrammet inriktning trädgårdsdesign. Arbetet omfattar 15 högskolepoäng och ingår som en avslutande kurs det tredje studieåret och utförs inom ämnet landskapsplanering på C-fördjupning, grundläggande nivå vid LTJ-fakulteten, SLU Alnarp.Handledare för arbetet har varit trädgårdsarkitekt Petra Thorpert och examinator universitetslektor Allan Gunnarsson. Alla foton, fotobearbetningar, bilder och illustrationer som används i arbetet är egna, där inget annat anges.

Jag vill främst tacka min handledare Petra Thorpert för intressanta diskussioner, kreativa infallsvinklar, kunniga kommentarer och värdefulla synpunkter, men inte minst för ett ärligt engagemang i ämnet och uppsatsens framväxt. Jag vill också tacka mannen i mitt liv Sören Ahlander för att han följt med på mina promenader i olika områden på jakt efter entréer. Hans kritiska och sakliga synpunkter och frågeställningar, liksom hans varma uppmuntran har sporrat mig i mitt arbete.

Alnarp 2008-01-18

Åsa Adolfsson

Sammanfattning

Uppsatsen *Entréträdgårdar – rumslighet, gestaltningselement, uttryck och sociala aspekter* ger en översikt kring fenomenet entré och entréträdgård – där entré är scenografi och designern regissören. I uppsatsen berörs den sociala kontext i vilken entréer formats och formas. Här beskrivs hur entréer och entréträdgårdar sett ut genom historien från vår urenté vid skogsbrynet till våra nutida entréträdgårdar. Den gör ett nedslag i vår nutid genom en analys av några av dagens entréer och entréträdgårdar i nybyggda villaområden. Utgångspunkt för analysen är de gestaltningselement som skapar rumsligheten och kompositionen i entréträdgårdarna, vilka dessutom presenteras och illustreras i uppsatsen. Man kan tydlig se att våra entréer har kommit att bli allt mer öppna mot omvärlden – från medeltidens helt slutna rum med låsta entréportar till dagens helt öppna entréer med exponerande glasytor och fönsterpartier – och att den visuella gränsen mellan det privata och det offentliga allt mer suddas ut – medan den fysiska gränsen som markerar domänen fortfarande spelar en viktig roll. Interaktionen mellan det privata och det offentliga blir allt mer viktig och våra entréträdgårdar symboliserar på något sätt den nya exponerade integriteten i ett allt mer individualistiskt orienterat samhälle – där vi hela tiden visar för andra och påminner oss själva om vilka vi är.

Abstract

The BA thesis *Front Yard Gardens – spatiality, design elements, expression and social aspects* is a summary of the entrance and front yard garden phenomenon – where the entrance is the set design and the designer is the director. The thesis touches the social context of which entrances have been and still are shaped. The various appearance of the entrance and front yard gardens throughout the history, starting with the first entrance by the edge of the wood and coming up to the front yard gardens of today, is described. It touches the present day through an analysis of some entrances and front yard gardens of modern residential areas. The starting point of the analysis is the various spatial and structural components creating space and composition in the front yard gardens, which is described and illustrated in the thesis as well. It is obvious to see that the modern entrance has become more open to the urban surrounding – starting with enclosed gardens in medieval period having locked gates, to the completely open entrance of today having exposing glass walls and windows – and that the visual border between the private and the public more and more frequently is being erased – while the physical border indicating property still is important. The interaction between the private and the public becomes more and more important, and our front yard gardens somehow symbolize the modern exposed integrity in a more individualistic society – where we clearly display to other and remind ourselves of who we are.

Innehållsförteckning

Förord	2
Sammanfattning	3
Abstract.....	3
Innehållsförteckning	4
Inledning	5
Bakgrund – varför studie av entréträdgårdar/entréer	5
Syfte	5
Avgränsningen	5
Mål.....	5
Genomförande – Metod och metoddiskussion	6
Översikt – entréer/entréträdgårdar	9
Vad är en entréträdgård.....	9
Entréns sociala interaktion – första intrycket	9
Entréer är scenografi.....	9
Entré som statusuppvisning	9
Entré till olika känslotillstånd	10
Entré som förhållningssätt	11
Usel entré förstör intrycket	11
Entré som tvångshandling	11
Entréns skepnader genom historien	11
Skogsbrynet som ”urenté”	11
Hävda matförrådet	12
Tidig Egyptisk entrédesign	12
Atrium och pelargångar i entrén	12
Entré döljer skyddad skönhet.....	13
Magisk port till skyddad värld	13
Orto – en entréträdgård till prydnad	14
Entré till häst och vaktorn vid entrégården	14
Sval vattenentré	14
Entrén döljer hemliga utomhusrum	15
Entréer mellan tid och rum	15
Entré till naturdyrkan.....	15
Prydliga små entréträdgårdar	15
De svenska villaträdgårdarnas entréer.....	16
Villastäder för välbärgade	17
Eget hem med trädgård.....	19
Funktionalismens form.....	20
Massplanering på rad.....	21
Idag – uttryck och gestaltning	22
Social interaktion.....	23
Gestaltningselement	26
Kort översikt.....	26
Gestaltningselement	26
Växters spatiala och visuella karaktär	26
Att gestalta rum med växter.....	30
Fokus	37
Entréer	37
Komposition	39
Analys.....	42
Gestaltningens betydelse för social interaktion	57
Idéskisser	58
Tankar kring entréer – diskussion	63
Källförteckning.....	66

Inledning

Bakgrund – varför studie av entréträdgårdar/entréer

Idén till arbetet uppkom när jag stod i begrepp att omgestalta en entréträdgård till ett radhus. Inte mycket finns att hämta i designlitteratur och tidskrifter när det gäller just entréer – vilket är ganska märkligt egentligen! När man börjar fundera djupare kring just entréträdgårdar finner man att de rymmer en komplexitet som är mycket intressant och spännande. Det är ju här det offentliga och det privata rummet möts. Våra framsidor mot samhället utanför, där ett samspel uppstår – en social interaktion. Vad händer i detta rumsliga möte? Hur påverkar gestaltningen rumsligheten och uttrycket? Dess plats i stadsrummet rymmer potential för umgänge – men hur tas det egentligen tillvara? Vilka signaler sänder gestaltningen av entréträdgården till dem som kommer på besök eller bara passerar? Finns kategorier av entréträdgårdar som går att urskilja? Jag är intresserad av entréträdgårdens formelement utifrån dess sammanhang och samspel i det urbana stadsrummet liksom av interaktionen mellan människan och gestaltningen.

Syfte

Meningen med uppsatsen är att utforska och analysera entréträdgårdens gestaltningselement, rumsliga uppbyggnad liksom dess sociala interaktiva uttryck, både i dåtid och i nutid. Slutligen att utifrån gjorda studier, iakttagelser och analyser utforma några idéskisser till en möjlig entréträdgård med olika uttryck i syfte att applicera förvärvad kunskap men även pröva olika gestaltningselement. Främst ska arbetet syfta till att vara en kunskapskälla men också en inspirationskälla för framtida gestaltungsarbeten av entréträdgårdar.

Avgränsningen

Avgränsningen i arbetet innebär att fokusera på entréträdgårdens rums- och formmässiga gestaltning samt dess betydelsebärande element i interaktionen med människan. Vidare studeras endast privata entréträdgårdar till villor, radhus och gathus inom tätbebyggt område. Färglära och andra konstnärliga delar i gestaltningen utelämnas, liksom specifik växtkomposition med växtnomenklatur och specifik materialbestämning.

Mål

Arbetet uttryckt i frågeställning: Hur ser våra entréträdgårdar egentligen ut och hur har de sett ut genom historien, vilket gestaltungsuttryck har de idag och hur fungerar den sociala interaktionen med människan.

Personligt mål: Jag önskar vidga och fördjupa min kunskap och syn på just entréträdgården som fenomen i stadsrummet och utforska rummet mellan gränserna gestaltungs-mässigt.

Resultatmål:

- ☐ Göra en översikt kring entréträdgården som fenomen; gestaltning – uttryck – interaktion med människan
- ☐ Göra en översikt kring entréträdgården som historiskt fenomen; gestaltning – uttryck – interaktion med människan
- ☐ Göra en översikt kring entréträdgårdens gestaltningselement; gestaltning – uttryck – interaktion med människan

- Göra en enklare analys av hur entréträdgårdar ser ut idag; gestaltningselement – uttryck – interaktion med människan
- Med utgångspunkt från litteratur- och gestaltungsstudier utforma några idéskisser för tänkbara entréträdgårdar för att utforska entréträdgården – gränslandet mellan det offentliga och det privata.

Genomförande – Metod och metoddiskussion

I min uppsats *Entréträdgårdar – rumslighet, gestaltningselement, uttryck och sociala aspekter* har jag velat belysa ämnet entréträdgårdar från flera olika infallsvinklar för att få en så heltäckande bild som möjligt av detta spännande gränsland mellan det privata och det offentliga. Jag har valt att belysa ämnet ur flera aspekter för att vinna en fördjupad förståelse kring entréer som fenomen, den gestaltande dramaturgin med dess gestaltningselement både ur ett historiskt och ur ett nutida perspektiv.

I mitt arbete har jag främst använt följande material och metoder:

Litteraturstudier:

- Olika artiklar kring entréer och rumslighet i facktidsskrifter.
- Facklitteratur med historisk beskrivning och belysning.
- Facklitteratur kring gestaltningselement och rumslighet.
- Litteratur av mer filosofisk karaktär rörande vårt boende och dess uttryck.
- Artikel/framtidrapport om nutida samhällsfenomen.

Platsbesök:

- Platsbesök på Skogskyrkogården i Enskede, Stockholm med fotodokumentation.
- Platsbesök, funkisområde Södra Ängby, Stockholm med dokumentation.
- Platsbesök egnahemsområde, Gamla Enskede, Stockholm med dokumentation.
- Platsbesök Äppelviken, trädgårdsstadsområde Bromma, Stockholm med dokumentation.
- Platsbesök nybyggnadsområden med dokumentation och analys.

Dokumentation och analys:

- Nybyggnadsområden med dokumentation och analys

Komposition:

- Komposition av idéskisser till entréträdgård.

Diskussioner:

- Diskussioner med min handledare under arbetets gång.
- Diskussioner med vänner med olika bakgrund under arbetets gång.

Att skaffa sig en helhetssyn kring ett ämne är centralt för att skapa en utgångspunkt för fördjupad kunskap. Genom generell kunskap där man är väl förtrogen med ett ämnes olika dimensioner skapar man en kunskapstrygghet som gör att man får ett effektivt verktyg att penetrera ett ämne djupare – genom att man självständigt vågar fråga och ifrågasätta.

Jag började med att försöka ringa in ämnet som fenomen genom att ta del av bland annat artiklar i facktidsskrifter – jag fann att entré är mångbottnat med en betydelsebärande scenografi och regi. Jag gjorde själv platsbesök på Skogskyrkogården i Enskede i Stockholm,

som är en oerhört skickligt gestaltad entré där man förflyttas från den brusande Sockenvägen in till det ”besjälade landskapet” med kullen med de hängande almarna. Det är en alldeles fantastisk entréregi! Att regi och scenografi av entréer är betydelsefullt är något som man i alla tider varit medveten om. Jag ville därför koppla denna kunskap till en historisk överblick för att finna ut hur man i olika tider gestaltat entréer och skapat en bärande dramaturgi – i interaktion med det omgivande samhället. Kunskapen har jag inhämtat från litteratur som behandlar ämnet ur ett historiskt perspektiv både i Europa och i Sverige. Jag kompletterade litteraturstudien med platsbesök i några områden i Stockholm, som fortfarande bär spår av äldre tiders entrégestaltning. Genom litteratur och platsbesök har jag fått kunskap om olika tiders gestaltning av entréträdgårdar men även hur dess uttryck skiftat och förändrats i takt med det omgivande samhällets förändringar i olika tidsepoker. Genom kunskap om de historiska uttrycken får man en mera medveten utgångspunkt och en viktig referensram för att förstå vår samtids gestaltning. Uttrycket – att det är genom historien som vi kan lära känna vår samtid – är visserligen slitet men fortfarande relevant. Det är bara i det reflekterande ljuset från historien som vår nutid framträder i ett sammanhang – alla andra försök att analysera vår samtid hade blivit lösryckt och oprecist.

För att få ett verktyg för ökad förståelse för den historiska gestaltningen, men också för att få ett verktyg för att analysera dagens entréer har jag sedan valt att studera rumslighet och gestaltningselement. Genom att relatera denna kunskap till de historiska uttrycken får man en djupare förståelse och insikt. Till exempel blir medeltidens slutna entré och muromgärdade trädgård ännu tydligare som rumslig gestaltning – med dess helt skyddade rumslighet, blir det en tydlig privat sfär där fokus helt riktas inåt eftersom kontakten med omvärlden är bruten. Gestaltningen vittnar alltså om en otrygg värld i en tid som uppmanade till inre kontemplation och begrundan. Eller som funkisentrén där man nu ville föra in ljus och luft. Dess öppna uttryck och mer gränslösa rumslighet framstår som en tydlig symbol för de nya demokratiska idealen, med större insyn och öppenhet rent bokstavligt. Det är så gestaltningen talar genom historien.

Genom att sedan använda denna djupare kunskap och förståelse om fenomenet entré, om entréns historiska uttryck och dess rumsliga dimensioner samt kunskapen om gestaltningselementens betydelse för entréträdgårdens uppbyggnad och uttryck kunde jag sedan analysera hur våra nutida entréer ser ut – vilket också varit en av mina frågeställningar. Jag valde att dokumentera och analysera entréer till nybyggda villor och radhus. Urvalet kan därmed ses som karaktäristiskt för de rådande idealen och fungera som en bra referens för hur våra entréer ser ut idag.

Med hjälp av min fördjupade kunskap kring entréer har jag avslutningsvis velat komponera några idéskisser för tänkbara entréer till ett och samma hus för att på ett konkret – och numera för mig betydligt mera medvetet sätt – visa hur olika gestaltning ger olika uttryck och att entrégestaltning också handlar om scenografi. I slutdiskussionen har jag valt att även väga in ett något mera filosofiskt och psykologiskt resonemang för att kunna reflektera över våra entréer – för dess uttryck säger oss något om vår samtid och om oss själva.

Min kunskapsprocess och resa har gått via kunniga och skarpsynta skribenter som på olika sätt bidragit till att jag tack vare deras yrkesskicklighet tillägnat mig en djupare förståelse kring fenomenet entréträdgård – vilken jag också kunnat pröva genom egna analyser och idékompositioner. Jag har förstått ämnets komplexitet, vilket har väckt en stor nyfikenhet. Den nyfikna förundran som var utgångspunkten för mitt ämnesval har tack vare mina studier inom ramen för mitt examensarbete bytts mot betydligt djupare kunskap i ämnet – men också

en insikt om att det finns enormt mycket mera att lära kring entréträdgården som fenomen i det urbana stadsrummet. Det har varit en inspirerande process att få tillägna sig djupare kunskap inom ämnet entréträdgårdar, men inte minst har arbetet gett mersmak. Och tack vare den fördjupade kunskapen jag fått genom arbetet med mitt examensarbete har jag nu fått verktyg för att på ett mera medvetet sätt arbeta med gestaltning av entréträdgårdar – vilket är en god grund för fortsatt lärande.

Översikt – entréer/entréträdgårdar

Vad är en entréträdgård

En entré är en ingång, en öppning, en markering som kommunicerar att vi fysiskt och mentalt lämnar en rumslighet och inträder i en annan. Den kan vara tydlig så att man direkt märker att man passerat in innanför, men den kan också vara omärklig och subtil så att man gradvis leds in i en annan rumslighet. En entré är ett avgränsande, men oftast välkomnande, element som ger identitet åt rummet/platsen. Men entréer är inte bara en övergång och ingång – en gräns mellan två olika rumsligheter. Entréträdgården kan sägas vara övergångszonen mellan det offentliga och det privata rummet. Gränsövergången är ofta glidande, ofta fysiskt markerad men visuellt öppen för insyn. Den kan utformas så att den ger en god överblick och tydliga riktningar så att det blir lätt att orientera sig i rummet, men den kan också vara mystisk och svår och i sämsta fall förvirrande och otydlig.

”En entré är en gräns.

*På den ena och den andra sidan skapas förväntningar
om vad som är där man inte är.”*

Björner Torsson, Utblick Landskap nr 2/98

Entréns sociala interaktion – första intrycket

Det finns en inneboende laddning i entréträdgårdens placering i det urbana stadsrummet. Entréträdgården innebär en exponering av den privata sfären – frivilligt eller ofrivilligt – mot den omgivande sociala sfären, samhället utanför. En entréträdgård blir på så sätt ett gränsland i trädgårdsskepnad. Entrén till huset är central för interaktion och sociala möten. Utformningen av entréträdgården och vägen fram till målet; dörren till huset – med hjälp av gångar, fokus, skala, form, volymer, textur, dofter, ljud och ljus – sätter hela scenen för den sociala interaktionen (Frieze, 1988). Begrepp som förväntan, nyfikenhet och spänning kan lätt kopplas samman med en entré.

Entréer är scenografi

Att sätta scenen, att vara scenograf, för en entré och entrérum är ett betydelsefullt gestaltungsproblem när det gäller att skapa rumslighet och uttryck. För man har bara sex sekunder på sig att göra ett första intryck, skriver landskapsarkitekt Thorbjörn Andersson i en temaartikel om entréer i tidningen Utblick Landskap (nr 2/98). Första intrycket avgör ofta hur man kommer att förhålla sig till platsen man ska träda in i. Han hänvisar till medvetenheten om det första intryckets betydelse inom både management, corporate image och företagsentréer men även dess betydelse i ett historiskt perspektiv. Alla kulturer och epoker har på olika sätt varit medvetna om – och förhållit sig till – entréernas symbolvärde. Entré är scenografi, understryker Andersson (1998). Han konstaterar att trädgården och landskapet ger möjlighet att iscensätta och regissera entréer. Han exemplifierar sina tankar genom att beskriva några intressanta och skickligt iscensatta entréer – för det är scenografi det handlar om, menar han, och alla dess trick och effekter står till förfogande i gestaltningen.

Entré som statusuppvisning

Andersson (1998) beskriver alléerna upp till slott och herresäten där besökaren genom sin väg fram till dörren ska imponeras och bli medveten om ägarens makt och pondus och många

gänger imaginära rikedom, för bakom stormaktstidens stenfasader levde man ofta ett ganska medelsnålt liv.

Entré till olika känslotillstånd

Andersson (1998) exemplifierar även med den enormt skickligt gestaltade entrén till den världsarvslistade Skogskyrkogården i Enskede, Stockholm. Här beskriver han hur entrén blir en resa från det brusande stadslivet till det "besjälade landskapet" innanför. Syftet med entrén är inte att imponera utan att istället försätta oss i ett känslotillstånd – och för att vi ska hinna med denna mentala resa pågår entrén flera hundra meter, där tydlig gestaltning och symbolik gradvis försätter oss i den rätta sinnesstämningen för att slutligen i ett enda steg nära nog ta andan ur en med den starka effekten av horisont, himmel och kullen med de hängande almarna. Det är helt enkelt en entré man måste ge sig själv i upplevelse åtminstone någon gång i livet.

Entrén till Skogskyrkogården i Enskede, Stockholm, är skickligt gestaltad och mycket starkt laddad. Foto: Sören Ahlander.

Entré som förhållningssätt

Andersson (1998) låter oss också se den modernistiska arkitekturens koppling till palatsträdgårdarna i Japan. Tre hundra år före Bauhauskolans formulering av rumslighetstankar finns de redan iscensatta i det kejserliga sommarpalatset, Katsura Rikyu, i Kyoto, Japan. Rummet, menar man, behöver inte nödvändigtvis skapas av väggar. Istället låter man föremål skapa kraftfält omkring sig och därmed också ett rum, utan väggar. Kullen med almarna på Skogskyrkogården blir just ett sådant rumsligt kraftfält, menar Andersson (1998). Till skillnad från våra entréer är Japanska entréer ofta mera lågmälda och förfinade. Att passera en entré eller inte blir en subtil konst. Ligger det till exempel en sten med ett knutet snöre runt framför entrén betyder det: gå inte in! Samma fenomen återfinns man i théhusens entréer, som är så låga att man måste krypa in. Entrén blir på så sätt vägledande för den kroppshållning man bör inta under ceremonin i respekt inför livet. Gränsen mellan inne och ute är ofta flytande i japansk arkitektur och trädgårdsgestaltning – därmed blir inte heller entrén så tydlig och definitiv, påpekar Andersson (1998). Det intressanta är istället vad entrén skapar för känsla och vad den förmedlar – inte om man i själva verket är inne eller ute. (Andersson, 1998)

Usel entré förstör intrycket

En uselt iscensatt entré kan i motsats istället förstöra hela upplevelsen, hävdar Andersson (1998) och refererar till entrén till Villa d'Este utanför Rom. Meningen från början var att man ska klättra uppför längs vattentrapporna och terrasserna för att slutligen nå palatset på den högsta punkten och njuta av utblicken över trädgården och landskapet. Nu har man istället flyttat entrén till toppen bakom palatset där man får ta sig in bland bilar, turistbussar och souvenirförsäljare för att som han uttrycker det; komma in till teatern genom kulisserna. (Andersson, 1998)

Entré som tvångshandling

Entréer har en särskild laddning för oss. ”Det finns något tvångsmässigt, möjligen också njutbart, i att gå igenom en port”, skriver Andersson (1998). Och han fortsätter genom att berätta om den minimalistiske konstnären Donald Judd i Texas, USA, som köpte en nedlagd flygbas för att ställa ut egen och andras konst. På flygbasen finns ett antal fristående flyttbara portar som placeras ut lite varstans i området. Och trots att det med lätthet alltid går att gå runt dessa, så väljer de flesta besökare ändå alltid att passera igenom dem! De följer helt enkelt konstnärens regi. (Andersson, 1998)

Entréns skepnader genom historien

Entréer har i alla tider varit viktiga. Symboliken med att gå från en plats till en annan – från en rumslighet till nästa – har en laddning rent allmänmänskligt. Olika tider har olika sätt att forma denna gränzon och öppning. Hela utformningen berättar något om den privata människans skyddade plats i relation till det omgivande samhället genom historien. Genom att studera skicklig dramaturgi i äldre entréer kan man komma åt kunskap som är värdefull för gestaltning.

Skogsbrynet som ”urenté”

Professor Bobo Hjort diskuterar i sin avhandling ”Var hör människan hemma?” (1983) den uråldrigaste av alla gränzoner, nämligen skogsbrynet, som avgörande för vår evolution. Det är där vi har vår tidigaste hemvist och biotop, tror Hjort (1983). Denna ”urenté”, skogsbrynet, rummet mellan skogen och slätten som kunde ge oss skydd i ryggen och

överblick utåt där vi kunde röra oss fritt från det ena landskapsrummet till det andra har vi med som vår evolutionära preferens. Söker vi inte fortfarande vår trygghet i just sådana platser – en plats med skydd i ryggen och god uppsikt framåt ut mot det urbana samhällets myller likt en sittplats, en rumslig plats eller rent av en entréeträdgård i gränslandet mellan vår hemvist och världen.

Hävda matförrådet

Kanske började allt när vi som nomader och samlare sökte föda i naturen. Hittades det perfekta födostället kan man anta att våra förfäder försökte skydda det från konkurrens från andra varelser och ”snyltare”. En omgärdande gräns och avskiljare av taggiga buskar, för att skydda de goda frukterna och hålla andra på avstånd är trolig menar, C Th Sörensen (1963). Våra förfäder uppfann gränsen, men hur hon tog sig igenom inhägnaden är svårt att föreställa sig. Först när vi långt, långt senare började odla vår föda och uppfann bättre inhägnader löste vi också problemet med ingången – entrén. När vi sedan uppfann konstgjorda bevattningar markerade vi definitivt början på begreppet trädgård och trädgårdsdesign. Trädgårdsdesignen springer måhända ur vår enträgna strävan efter att förbättra och vår starka vilja att göra saker vackrare. (Sörensen, 1963). Vi nöjer oss sällan med att saker bara är funktionella, utan vill också att de ska vara vackra och ibland bara vackra, menar Sörensen (1963).

Tidig Egyptisk entrédesign

Den äldsta trädgårdsgestaltningen finner vi från Egypten för 5000 till 3500 år tillbaka i tiden genom bilder i gravar. Sörensen (1963) beskriver en trädgård, som återfanns avbildad i en grav tillhörande en hövding eller härförare som levte under Amenopsis III tid i Thebe. Trädgården är en kvadratisk areal inhägnad av en mur med en ingångsportal på kortsidan. Anläggningen är axial och symmetrisk och från entréportalen mitt på den ena mursidan går det en gång fram till huset – palatset, skriver Sörensen (1963), medan han påpekar att den fullständiga bilden av hur det sett ut är något oklar. Gången täcks från trädgårdens mitt fram till palatset av en konstruktion som bär upp vinrankor. Träden är arrangerade i rader och vid sidorna finns både små paviljonger och fyra dammar med lotusblommor. Resten av trädgården är indelad i växtbäddar. Experter gissar att det rört sig om en rad olika växtslag såsom olika palmer och papyrus. Men även trädslag som man tillverkade mumiekistor av. (Sörensen, 1963). Sörensen (1963) fascinerar vidare av hur uppenbart väl designad denna tidiga egyptiska trädgård var och man kan inte annat än hålla med och samtidigt går det inte att låta bli att fantisera vidare om att det kan ha varit en tidig entréeträdgård – ett scenario var regisserat för entrén fram till palatset kanske i syfte att förföra, beröra och sätta besökaren i rätt sinnestillstånd för att beträda palatset – så skickligt och så fantastiskt, för så länge sedan!

Atrium och pelargångar i entrén

De tidiga trädgårdarna i Europa finner man levande beskrivna i Anna-Maria Blennows bok *Europas trädgårdar* (2002). Antikens bostadshus cirka 300 år före Kristus ligger tätt samman i regelbundna kvarter, med endast en entré mot en inre omsluten gård. Hos rikare familjer kunde denna gård vara omgiven av kolonnhallar, så kallade peristyl. Dessa innergårdar var belagda med plattor eller mosaik, men de var inga egentliga trädgårdar med prydnadsväxter, som i de senare Romerska trädgårdarna. En av dessa tillhörde Plinius den yngre (år 61-112 e. Kr.). Han beskrev bland annat en av sina villor, Laurentumvillan utanför Rom, med dess trädgård i brev. Entrén till villan består av ett atrium, därefter finns en pelargång som omsluter en liten trädgård. Den övriga trädgården ligger mer skyddad kantad av flertalet pelarpromenadhallar – allt för att skapa ett angenämt liv i samklang med natur och landskap. Senare byggs Hadrianus villa (118 e. Kr.) utanför Rom, även denna villa har en entré i form

av en 200 meter lång pelargång med freskmålade murar vid sidan om som möter besökaren. (Blennow, 2002).

Entré döljer skyddad skönhet

De spanska trädgårdarna, som har sitt ursprung i bevattningsanläggningar, är oansenliga och slutna mot yttervärlden, allt enligt muslimsk tradition. Generalife som byggdes på 1300-talet ger en bild av hur entrén var regisserad och hur man skyddar prakten innanför murar och sakta för besökaren, via en skickligt gestaltad entré, in till själva trädgården. Entrén sker genom två små muromgärdade entrégårdar med stensatt golv i vackra mönster och klängande vinrankor. Portarna till de små entrégårdarna är förskjutna så att man inte ser från den ena till den andra. Den inre gården ligger sju trappsteg högre och innehåller en liten fontän.

Ytterligare några trappsteg upp mot huvudbyggnaden når man ett svalt väntrum med stenbänkar längs väggarna och bara en smal trappa för en vidare – medan man går uppför de fjorton trappstegen blir ljudet av porlande vatten allt starkare och där från kortsidan öppnar sig sedan kanalgården med vattenränna och en lotusformad fontän, omgiven av valv med sirliga arabiska mönster. Längs långsidan på trädgården löper bågar som släpper in glimtar från landskapet. (Blennow, 2002). Vilken entré, så hemlig och så enkel! Den avslöjar inget av den prakt man ska möta, utan för besökaren stegvis inåt mot en inre skönare värld. Entrén sker genom att rum för rum öppnar sig för en och det första man möter är ljudet av vatten som sakta ökar och kittlar nyfikenheten och sinnena. När man sedan når den inre kanalgården har man förflyttat sig mentalt från världen utanför tack vare dessa små asketiska entrégårdar och väntrum – vilket fantastiskt entréscenario! Det praktfulla Generalife ger en bild av hur de arabiska städerna och byarna var uppbyggda på den tiden. Husen stod tätt och var helt slutna mot gatan med en inre gård, en så kallad riyadh. Denna gård fylld med växter – är hemlig och gömd mot gatan. Här avslöjas inget! Vinklade gångar och passager skyddar det inre rummet – den dolda privata paradisträdgården, familjens vardagsrum – mot offentligheten utanför. (Blennow, 2002).

Magisk port till skyddad värld

Även de medeltida trädgårdarna var inhägnade och skyddade från den oroliga omgivningen. De som inte bodde innanför skyddande stadsmurar fick skydda sig själva mot både fiender och vilda djur. Trädgårdarna var ofta muromgärdade och hägnaderna kunde vara en tegelmur, ett plank eller flätverk men också täta taggiga avvisande häckar och vallgravar. (Blennow, 2002). Entrén var en magisk smal port och bara de som hade nyckel till porten hade tillträde innanför murarna, som skyddade de prydligt rektangulärt ordnade upphöjda växtbäddarna, formklippta träd och buskar, rosenspaljéer, lövgångar och gräsbänkar kring porlade fontäner, som de avbildats av konstnärer. (Blennow, 2002). Entrén var alltså helt slutet och låst och trädgården innanför helt privat och bara till för invigda och inbjudna.

En entré som lånat kostym från medeltiden – en mur med hemlig port.

Orto – en entréeträdgård till prydnad

I Italien, som vid denna tid stod på tröskeln till renässansen, skildras trädgårdarna i romanerna som lustfyllda paradis med Amor ständigt närvarande. Petrarca var en trädgårdslivsskildrare av rang i 1300-talets Italien. Han köpte ett hus i Arquà, söder om Padua, och beskriver trädgården och huset där han tillbringade sina sista år. Entréträdgården var en ren prydnadsträdgård med blommor och klippta häckar. Denna entréeträdgård är husets egentliga trädgård och kallas för ”Orto” på äldre planer. Den består av grusade gångar och låga klippta buxbomshäckar med blommor innanför. Huvudgången leder till en passage rakt igenom bottenvåningen ut på gårdens medeltidsängsliga baksida. En utvändig trappa på entrésidan leder upp till bostaden på andra våningen. Trädgårdskonsten har vid den här tiden nått så långt att man nu börjar ge ut mönsterböcker i hur trädgårdar av olika storlek ska anläggas. Dessa var till för en aristokrati med resurser. För större delen av Europas befolkning var trädgård fortfarande till för nyttobruk – man odlade grönsaker och medicinalväxter genom klostrens förmedling. Odlingsträdgårdarna fanns både utanför och innanför stadsmuren även om det mesta odlades utanför stadsmuren och såldes på stadens torg. (Blennow, 2002). Några entréeträdgårdar fanns troligen inte eftersom husen låg tätt längs gator som ledde till och från stadsportharna och stadens torg.

Entré till häst och vaktorn vid entrégården

Renässansen innebar nya ideal där människan och inte religionen sattes i centrum och de antika intellektuella förebilderna om att odla kropp och själ blev ledord. Borta är mystiken, in träder istället det mänskliga vetande om världen och tingen. Trädgårdarna lånade fortfarande sin form och sina blomsterängar från medeltiden, men de är nu mer geometriskt exakta och välbalanserade. Och entréerna öppnar sig nu mera mot omvärlden. Rika beställare såsom familjen Medici kom att spela en central roll för yrkesskickligheten inom arkitektur och trädgårdskonst och de rika borgarna byggde nu villor utanför städerna. Cosimo Medicis villa, som ritades 1451 av hans arkitekt, liknar fortfarande en befästning med vaktorn och murar, men entrén öppnar sig mer välkomnande. En bred mittgång leder upp mot huset, men ett trähägn vittnar om att man bara kommer in på sidan. Det är så man gör entrée – som ryttare till häst! Här kommer man in på sidan och lämnar hästen i stallet efter ritten från staden. Gårdsplanen är osymmetrisk med en fontän och ännu lite närmare husets ingång står ett formklippt träd med kronan stödd av pålar med en bänk under – kanske är det en skuggig väntplats för besökaren. För övrigt var dessa villor ofta försedda med klassicistisk entréportik med mur och vaktorn kring entrégårdsplanen, vilket vittnade om att tiden inte alltid var så trygg. (Blennow, 2002).

Sval vattenentré

Villa d'Este utanför Rom är ännu en viktig anläggning inom renässansens trädgårdskonst och ett underbart exempel på en välregisserad entrée. Här är det vattenkaskader och den porlande bergsbäcken som är entrétema. Meningen är att man ska följa entrévägen upp mot villan som är placerad högt ovanför. Det går en tydlig mittaxel från villans utsiktsterrass rakt mot entrégrunden längst ner i trädgården. Porlande, brusande, sprutande, glittrande vattenkaskader ska ge besökarna en sval, frisk och livfull inramning när de gör entrée till palatset. När man sedan når toppen och palatsets terrass kan man skåda ut över hela trädgården och den entréväg man vandrat uppåt. (Blennow, 2002).

Entrén döljer hemliga utomhusrum

Det enkla formspråket från ungrenässansen kommer igen i de nederländska borgarträdgårdarna på 1600-talet. Entrén är sluten och trädgårdarna helt avgränsade från det offentliga livet och främmande blickar. Här i skydd kan man koppla av medan solen silar genom lövverket på bakgårdens träd. Detta hemliga utomhusrum, där en hemtrevlig stämning råder, genomsyrar den borgerliga nederländska trädgårdsstilen, med typiska bakgårdar avskilda från gatan av murar och plank. Trädgården anas bara från gatan genom klängande växter. Där innanför den helt slutna entrén finns den lilla holländska trädgården som kom att bli synonym med en intim liten solbelyst plats, med prydliga renässansliknande parterrer med klippta häckar och en brokig blomsterprakt, men även lövgångar, bassänger och en mängd detaljer. Härifrån hämtar den engelska "cottage garden" sin inspiration, men även de danska och norska trädgårdarna bär inspiration härifrån. (Blennow, 2002).

Entréer mellan tid och rum

De engelska 1700-tals trädgårdarna delas bäst upp i två typer, menar Blennow. Dels den romantiska, pittoreska parklandskapet som byggs upp som en målning med associationer som förstås av de införstådda och dels det stiliserade, inspirerat av back och beteslandskapet. Många rika borgare tar till sig den associativa trädgårdsstilen, men deras trädgårdar har en betydligt mindre skala varför all symbolik i form av ruiner, tempel, grottor och statyer blir rent groteska och mer en parodi och uppvisning i dålig smak. I dessa associativa trädgårdar skulle man flanera och fundera över livet och existensen på vindlande stigar, som skulle bjuda på överraskande vyer och blickfång. (Blennow, 2002). Dess uppbyggnad, med tydlig symbolik i syfte att få människan att reflektera och att gång på gång inträda i nya rumsligheter med olika fokus, rymmer på något sätt flera entrésituationer i en och samma trädgård. De rymmer en resa med flytande övergångar – entréer för reflektion mellan både tid och rum.

Entré till naturdyrkan

I 1700-talets Frankrike sa man definitivt adjö till mysticism och vidskepelse i och med upplysningstiden. Man dyrkar naturen och både adel och medelklass läser böcker, uppslagsverk och tidningar med iver och kunskapstörst. Jean-Jacques Rousseau kom att bli en frontfigur för de nya naturdyrkande upplysningsidealerna. Naturen är enligt honom den bästa trädgården – allt annat är bara en flykt bort från den och en dyr och onödig ansträngning med enda syfte att imponera på besökare. Till hans ära skapade markis Girardin en romantisk park där Rousseau tillbringade sina sista dagar och senare även fick sin sista viloplats. (Blennow, 2002). Återigen en vandring genom längtans romantiska landskap där man går från rum till rum från tema till tema – en dalgång, en bänk, en plats under lummiga träd, ett tempel, en kulle, en grotta – entré på entré till nya känslomättade fantasiplatser. Detta är helt enkelt en skicklig entréregi mellan svärmiska naturscenerier i syfte att beröra och förföra.

Prydliga små entréträdgårdar

Under 1800-talet tvingade industrialiseringen många landorbsbor att flytta in till städerna. De som hade råd skaffade sig en egen täppa för att kompensera den saknade hembygden. Ur detta föds Arts and Crafts rörelsen och senare trädgårdsstäderna som växer fram. Husen placerades ofta längs mindre gator och till varje hus hörde en prydlig liten entréträdgård, medan den egentliga trädgården låg på baksidan, mer privat med buskar, blommor och gräsmatta. På en promenad genom en av dessa "Garden Suburbs" ser man välklippta häckar

som skapar ett gaturum och samtidigt skyddar mot insyn, något som ses som oerhört viktigt när man bor i radhus eller parhus i England. En trädgård som inte är skyddad från insyn anses inte vara en riktig trädgård. Även i Danmark var bostadsbristen efter första världskriget stor. Och man bygger bland annat Bakkehusene utanför Köpenhamn efter trädgårdsstadsidealerna. Liksom i England ligger de enkla husen i täta rader åtskiljda av trädkantade gator och små trädgårdar. Mot gatan ligger en liten entréträdgård formellt ordnad med rosor, lavendel och en liten gräsmatta eller perennrabatt. Entréträdgården var endast tänkt för pynt och som en uppvisning ut mot gaturummet. Odling och vila sker på husets baksida. Sveriges första svar på trädgårdsstadstanken är Gamla Enskede i Stockholm. Senare följde allt fler, bland annat i olika bruksmiljöer. Här placerades husen nära gatan och planeringen av ”det gröna” ses som en viktig del av stadsplaneringen. (Blennow, 2002).

De svenska villaträdgårdarnas entréer

Vid tiden för industrialismen i Sverige var det många rika som ville lämna stadens larm och trängsel för ett friskare liv på landet. 1910 och 1920 talet var den svenska trädgårdsstadens storhetstid. Den nyrika borgarklass som växte fram i Sverige började nu bygga sig sommarvillor och senare även villor för permanentboende utanför staden. När man anlade trädgården blandade man friskt från olika epoker inom trädgårdskonsten – men allt i en skala som rymdes i den egna trädgården. (Wilke, 2006).

I Äppelviken i Bromma, Stockholm, finns spår av påkostade entréer kvar.

Större trädgårdar hade ofta påkostade entréer med markerade grindstolpar och pråliga grindar, medan de mindre hade entréer med vackra trägrindar och trästaket. Gräset närmast huset skulle slås ofta så att det gav ett välkött intryck från entrén, medan det kunde ske mer sällan i trädgårdens yttre delar. Tomterna till de första villorna i Sverige var mycket stora. Att hägna in dem var därför inte så angeläget. Om det var nödvändigt skulle hägnaden vara så diskret som möjligt. Man använde buskar och träd i grupper, häckar eller om man ville att trädgården skulle skymtas från gatan så valdes vanligen tunna svarta järnstaket. Huset skulle stå i ensamt majestät på en ganska öppen central yta. Ytan framför huvudbyggandens entré var plan för att framhäva kontrastrika grälla planteringar av sommarblommor, de så kallade tapetgrupperna, som låg som färgexplosioner i den plana gräsmattan. De var ofta runda, ovala,

njurformade men ibland även fantasifullt formade som hjärtan, stjärnor eller blomsterkorgar. Den plana gräsytan framför husets entré kunde dessutom vara kantad av blomsterbårder. Även längs entrégångarna fanns ofta rabatter kantade av till exempel vita stenar, snäckor, stengods med lövdekor eller bågar av järn eller trä. Ibland kantades de bara av grönmålade plankor. Växterna i tapetgrupperna byttes flera gånger under en säsong, med lägre växter vid kanten och högre längre in. I mitten satte man ofta ett blickfång, en så kallad paradör, i form av en exotisk växt i urna, en staty, en springbrunn eller en uppstammad ros eller fuchsia. Spegelblanka kulor på pelare var också populära. Man smyckade husets entrésida med exotiska palmer i urnor. Mellan blomsterrabatterna ställde man gärna ut statyer och på balkongstolpar, trappor och terrasser pyntade man med porslins- eller gjutjärnskrukor med blommor och bladväxter. Ibland planterades olika grässorter in i gräsplanen för att med ivrig skötsel åstadkomma olika mönsterfigurer i gräsmattan vid entrén. Enklare trädgårdar hade ofta bara en blomsterrundel i en grusplan framför husets entré, men även denna hade en markerad dekoration i mitten. Blomsterrabatterna var anlagda för att beskådas från hus och verandor, säkert för att imponera på gäster. Verandorna var en viktig länk mellan sommarnöjets ute och inne. Här levde man umgängesliv i skuggan från markisväv eller klätterväxter, som sig borde i skydd från den brännande solen. Här ifrån societetens viktigaste umgängesrum sommartid – verandan – hade man uppsikt på folklivet och båtar som passerade. På samma sätt kunde alla som gick eller färdades förbi få en glimt av familjens sociala umgängesliv. (Wilke, 2006). På så vis var entréträdgården med dess verandor viktiga för den sociala interaktionen.

Villastäder för välbärgade

Efter 1890 tog framväxten av villastäder utanför Stockholm fart. Utbygganden drevs inte av staten utan av privata bolag som direkt vände sig till en välbärgad medel- och överklass. De första villastäderna innebar därför en stark social segregation. Villorna liknade först sommarparadisen, men senare kom nya stilideal som nationalromantik, jugend och nyklassicism. Byggnadsordningar förskrev att husen skulle vara fristående och placeras en bit från vägen med en frizon till grannarna. Genom detta blev det lummiga gröna gaturummet utmärkande för villastäderna. (Wilke, 2006).

Entréerna var högst individuella och utgjorde en tydlig gräns mellan det privata och offentliga rummet. Entrégrindarna var utsmyckade och uttrycksfulla. Smidda grindar kunde elegant bära husägarens namn, husets nummer eller jugendmönstrade bladslingar. Ibland var entrén utformad som en portal, med en överliggare på höga grindstolpar. Staket, grindar och häckar som avgränsade entréträdgården var genomtänkta och harmonierade väl med villans karaktär. I byggnadsordningen angavs att villaägaren var tvungen att sätta upp ett stängsel mot gatan, men det fick oftast inte vara högre än en och en halv meter. Plank ansågs inte passa i gaturummet och mur fick bara byggas med särskilt tillstånd. Vanligast var vita, bruna eller röda spjälstaket med snedställda toppar runt trävillorna. Stolparna kunde vara svarvade och dekorerade med träklot. Om huset låg på en mer naturlig tomt var staketet ofta grövre och bestod av fyra liggande bruna brädor. Putsade stolpar med trästaket omgärdade vanligen hus av puts. Man förespråkade också häckar, som skulle bestå av samma växtslag längs hela gatan. Det var häckar av hagtorn, idegran, bok och avenbok i södra Sverige och karagan och olvon i norra Sverige. Som vintergrön häck användes idegran, tuja och vanlig gran. (Wilke, 2006).

I Äppelviken, i Stockholm, finner man fortfarande spår från de pyntade entréerna med grindar och gångar mot husets entré.

Sommarblommorna i tapetrundlarna framför husets entré har nu blivit omoderna. Man anlade istället långa perennrabatter längs husväggen och längs entrégången. De skulle kantas av en låg kantväxt eller av stenplattor, där växterna tilläts krypa in mellan dem på sina ställen. Perenner ordnades i ”flowerboards” efter engelska ideal i färgskalor, rapporter och temarabatter. (Wilke, 2006).

Vid husets entré växte ofta ett vårdträd. När villorna byggdes sparade man många av de träd som fanns på tomten. Tall, ek, lönn, ask, alm och hästkastanj var valiga vårdträd, men även ett stort fruktträd fungerade. Man uppskattade också alléer som arkitektoniskt uttryck. Fruktträdsalléer längs entrévägen var inte ovanligt, men man använde också hagtorn, björk och oxel vid uppfartsvägen. För att ytterligare förstärka rumsligheten i trädgården använde man gärna pergolor och spaljéer. En pergola kunde ibland användas för att förstärka en entrégång. Man använde också bågar av järn placerade efter varandra för att skapa lövgångar som entréer till trädgårdsrummen. Villan skulle smälta in i trädgården och det var inte ovanligt att man lät murgröna eller klättervildvin bädda in huset helt eller delvis. För att få fram starka formeffekter klippte man både träd, buskar och häckar. Strikta häckar mot gatan liksom klot, cylindrar och koner var vanliga. (Wilke, 2006).

Som prydnad och sammanhållen yta i kontrast till perennrabatter och detaljer skulle det finnas en jämn, tät och ogräsfri gräsmatta framför huset. Formen kunde både vara strikt kvadratisk eller mera mjukt böljande. Men den skulle vara välskött, välklippt och friskt grön, så den var ett mycket arbetskrävande inslag i trädgården. Man ansåg att de äldre trädgårdarnas grusgångar störde den sammanhängande gräsmattan. Istället började man i facklitteraturen nu förordar stensatta trädgårdsgångar enligt engelsk modell. Gångarna skulle följa och förstärka trädgårdens arkitektur och var oftast raka. Men de äldre krattade grusgångarna levde trots detta kvar i många trädgårdar. Entrégångar stensattes ofta med kalksten, men även kullersten användes på vissa håll. (Wilke, 2006).

Eget hem med trädgård

Trångboddhet och misär präglade vardagen för många människor som flyttat in till städernas industrier, handel, byggnationer och service för sitt levebröd. Runt om växte oregrerade kåkstäder upp utan vare sig vatten, avlopp eller vägar. I kåkstäderna fanns varken lust eller plats för trädgårdar – allt handlade om att ha tak över huvudet. Reaktionerna mot misären blev allt starkare och i debatten framhölls hur viktigt det var med ett eget tryggt hem både för människan, samhället och inte minst för moralen. Så i början av 1900-talet byggdes de första villaförorterna för den växande arbetarklassen. Anvisningar om hur området skulle se ut varierade, men ofta placerades huset en bit från gatan för att gatorna skulle bilda gröna stråk. (Wilke, 2006).

Egnahemsträdgårdarnas entréträdgårdar skulle vara prydliga. Vackra grindar i ljusa kulörer markerade entrégången upp mot husets entrédörr. Blomsterprakten i egnahemsträdgården samlades vid huvudentrén. Ofta var det en rabatt som placerades längs husväggen mot gatan, så att de som passerade förbi skulle kunna se den. Om huset låg längre in på tomten placerade blommorna i rabatter längs uppfartsvägen. Vid entrén mot gatan planterades ofta ett eller flera prydnadsträd, som ibland beskars så att kronan blev liten och klotformad. Ibland planterades samma träd på alla entrésidor utmed gatan, som enhetlig förstärkning åt gatans karaktär. På framsidan och längs en gavel fanns ofta blommande prydnadsbuskar. Häcken mot gatan skulle vara prydligt klippt, medan den på tomtens övriga sidor var friväxande. En grusgång, ibland kantad av blomsterrabatt som syntes från vägen, ledde fram till huset där gången vidgades och bildade en grusplan. Grusgångarna i trädgården skulle vara funktionella med rätta vinklar. De skulle vara prydligt krattade, liksom den öppna grusade gårdsplanen framför huset. Mitt på gräsmattan i en mittaxel framför husets entré skulle flaggstången med en vajande flagga stå. Vackra stenar arrangerades som blickfång och krukor med pelargoner placerades ut vid entrégrinden eller entrédörren. I byggnadsordningar för de områden som växte fram fick varje husägare ansvar för att sätta upp ett stängsel mot gatan. Stängslet fick inte vara högre än en och en halv meter och utförandet var ofta i trä, antingen som spjälstaket ofta med ljusa toppar eller som rutmönstrade prefabricerade moduler. Spjälorna i staketet var smala och satt ganska glest. Stolparna var ofta av trä, men även betong och granit förekom. Många gånger kompletterades inhägnaden av häckar, som extra skydd och markering av gränsen mellan det privata och det offentliga. (Wilke, 2006).

Speciella grindar och skyddade privata entréer med plank ut mot gatan finner man fortfarande i Gamla Enskede, Stockholm.

Ett annat ideal kommer från idén om att man i stadsplanering skulle knyta an till den egna historien. Därför blev den svenska småstaden ett stilideal efter 1920. Här låg husen ofta ända ute vid gatan. Det var låga trähus där entréportar och plank skyddade den privata

entréträdgården från gatulivet utanför. Entréträdgården var på så vis en mycket privat rumslighet bakom hus, plank och portar i skydd från stadens liv och rörelse. Man anlade också offentliga gröna stråk med träd mellan gatan och husen, som gav gaturummet identitet. (Wilke, 2006).

Funktionalismens form

Som en reaktion på detaljrikedom och pittoreska inslag föddes funktionalismen i Sverige på allvar efter Stockholmsutställningen 1930. Prefabricerade byggelement, enkla former och symmetri utan onödig dekor blir signum för den nya stilen. Den får stå som symbol för det nya demokratiska synsättet när en ny och ljusare värld skulle skapas – det svenska folkhemmet. Man ville föra in sol, ljus och grönska i städerna – med paroller som; ”Det nyttiga är det sköna”, ”Less is more” and ”Form follows function”. (Blennow, 2002). De som hade pengar byggde stora funkisvillor med ljusa putsade fasader, platta tak, mycket fönster och stora terrasser och altaner. I stadsplaneringen lämnade man egnahemsområdenas romantiska gatumönster; nu skulle gatorna vara raka och husen placeras i låga rader utmed vägen. Alla funktioner skulle samlas under ett tak. I källaren skulle det finnas plats för tvätten, redskapen och bilen. Villaområdena blev nu mera enkla och öppna. Man hade normer för det mesta och trädgårdslitteraturen gav klara besked. Trädgården ska gestaltas utifrån funktion i praktisk anslutning till huset. Olika ytor för olika aktiviteter – och allt skulle vara lättskött. (Wilke, 2006).

Entréträdgården till den moderna villan skulle vara representativ – öppen, luftig, prydlig och inbjudande. Entrén invid huset är ofta plattsatt och har ytterst sparsmakad växtlighet (Blennow, 2002). Staket och häckar fick inte vara höga och den myllrande personliga mångfalden i de lummiga egnahemsområdena ansågs nu vara rörig och ful. Entréträdgårdarna i funkisområdena skulle utstråla trevnad och ge gaturummet en prydlig karaktär. Man skulle helst samordna planteringar och hägnader utmed gatan så att ett enhetligt uttryck uppnåddes. Gräsmattan var trädgårdens dominerande och mest karaktäristiska inslag – en symbol för den nya fritiden. Man uppmanades att lägga igen alla fula och arbetskrävande grusgångar. Gångar skulle bara finnas där de behövdes och helst bara som stigar av plattor direkt i gräsmattan. Entrégången och grinden till huset skulle placeras sidoordnad, så att man närmade sig huset från framsida och gavel, vilket ansågs vara det mest fördelaktiga vyn av villan. Om husen låg i ett naturligt område lät man gärna trädgårdarna flyta ihop, som om husen varit inkilade i naturen. Entrégångarna skulle följa naturlika böjar. Kalksten användes flitigt i funkisträdgården till entrégångar, uppfarter, murar och grindstolpar. Senare blev även skiffer populärt till entréer och stigar. Fortfarande skulle ett eller flera träd planteras i entréträdgården. Många gånger var tomterna små, varför små träd som stamsyren, hagtorn och rönnar valdes. Importerade barrträd var dyra och placerades därför gärna som solitärer – som ett exklusivt blickfång. Den numera omoderna grusade gårdsplanen framför huset ersattes med en prydnadsrabatt längs husets framsida mot gatan. Man använder mest arkitektoniska bladväxter med lämplig form eller färg och en del blommande vårlök i en rytmiskt återkommande färgskala för att på bästa sätt komplettera huset och landskapet och skapa en stilren entré. Gröna marktäckare och blommor i en monokrom vit färgskala som korresponderade med modernismens vita hus var populärt vid entrén. (Blennow, 2002, Wilke, 2006). Gränsen mot gatan kunde markeras av ett smidesstaket med grind, eller av en stödmur med ett lägre smidesstaket. Staketen var oftast svarta eller gröna och låga. Trådnätstängsel ofta kompletterat med en häck var vanligt. Nu skulle entrégrindarna inte längre vara konstfullt utsirade utan diskreta med grindstolpar i kalksten eller betong. Klippta häckar mot gatan var vanligt. Låga friväxande häckar blev senare allt vanligare, eftersom de ansågs mera lättskötta. Platsen för bilen började allt mer dominera entréträdgården och de estetiska aspekterna fick

anpassas till de funktionella kraven. Många gånger delades entrégården upp i en öppen uppfart för bilen och en gångentré med grind till ytterdörren. Eftersom alla funktioner skulle rymmas i en och samma byggnad placerades garaget ofta i källarplan, med tillhörande sluttande bilentré med stödmurar. Man byggde gärna låga stödmurar parallellt med huset mot gatan för att åstadkomma den eftertraktade plana gräsytan. Murarna var ofta i kalksten, granit eller skiffer. Trapporna upp till entrén byggdes i samma material som murarna. Baksidan av huset skyddades med lätta, strama spaljeer av trä i linje med husets gavel, vilket gav en avskild insynsskyddad privat plats för rekreation. (Wilke, 2006).

I Södra Ängby, Stockholm, finns många välbevarade funkisentréer med typiskt utseende – prydliga sidoordnade entréer, allt för det estetiska intryckets skull.

Massplanering på rad

Inom miljonprogrammet i mitten på 60-talet ingick också en tredjedel grupphus och radhus. Olika byggherrar uppförde villor och radhus i större enheter med prefabricerade element. På flack åkermark växte nya bostadsområden upp i städernas ytterområden under 70-talet. Även trädgårdarna massplanerades. Husen placerades indragna på tomten och man fick en tydlig fram och baksida. Bilplatsen dominerade entrésidan och en stor välskött gräsmatta skulle visas upp mot gatan, allt enligt amerikanska ideal. Många gånger placerade husen på rader utan hänsyn till varken sol eller väderstreck. Tomterna var ofta små men man satsade på gröna allmänningar i områdets mitt, där barn kunde leka. (Wilke, 2006).

I entréträdgården syns nu vintergrönt i stora sjok med centralt placerade barrväxter och rhododendron. Den tidigare gröna inramningen byts nu ut mot stora ytor med täta gröna buskage, ofta friväxande, men även formklippta i volymer. Man ansåg nu att perennrabatter var för skötselkrävande och ersatte den långsträckta perennrabatten längs husets entrésida med långa planteringar av låga buskar av samma sort. Det var mycket populärt att blanda rödbladigt, brokbladigt och gulbladigt för att åstadkomma kontraster och färgeffekter. Barrväxter och vintergrönt kom att bli ett signum för denna epoks entréträdgårdar. Om trädgården var liten skulle man välja låga buskar, för att undvika skugga. Likaså skulle man plantera ett eller ett par små träd i entréträdgården. Prydnadsäpplen och rönnar stod högt i kurs. Mer exotiska träd som lönnar och rönnsumak föll också många i smaken. Det blev nu vanligt att stamma upp olika buskar för att få fram miniträd. Gräsmattan fortsätter att vara det dominerande inslaget i trädgården, men nu planterar man ett och annat träd här och där på ytan. På 70-talet skulle man inte hägna in tomten, men ett hägn mot gatan var vanligt. Låga bruna trästaket med breda spjälor eller låga friväxande häckar var en vanlig syn mot gatan. Man skulle helst gemensamt besluta om staket och buskar och hålla måttet i kvarteret. Allt skulle hållas lågt i proportion till de små tomterna, menade man. Ibland förekom även låga murar som kröntes av kopparplåt. Här och var började även gärdesgårdar att dyka upp som hägnad mot gatan. Prefabricerade betongknäcksten blir populärt till låga kantmurar, liksom

slipersstockar, som används både som kantavskiljare och trappsteg. Entrégrinden försvinner helt, eftersom den nu anses opraktisk, men grindstolparna finns kvar för att markera entrén. Vanligt var att sätta lyktor på grindstolparna för att ytterligare markera entrén, gärna i kombination med en miniatyr av en äldre gatlykta. Entrétrappan i betong kläs med skiffer, sjösten eller marmorkross. Garageuppfarten gjordes bredare och man kombinerade ofta garageuppfart med en entrégångväg till ytterdörren. Uppfarten blev entréträdgårdens mest dominerande inslag. Det var vanligt att entréträdgårdarna nu var helt öppna mot gatan utan vare sig stängsel eller murar. De många grusgångarna från egnahemsträdgårdarna var fortfarande bannlysta. Entrégångarna skulle vara få, korta, raka och enkla. Trampstenar sågs som onödiga; man kunde ju gå direkt på gräsmattan. Man använde gärna plattor av betong, ibland belagda med sjösten, men även mönsterläggning var populärt. Entrégångarna kantades ofta av uppstickande kantstenar i matchande material. Granitgatsten var också populärt till entrégångar. Nu gjorde även asfalten intåg i entréträdgården. Ofta belades uppfarten med asfalt i kombination med en kantsten av granit eller betong. Man pyntar inte framsidan så mycket, men en del krukor i plast, frigolit och trä används liksom vissa inslag av bondromantik i form av vagnshjul, blomsterkärror, brunnar och solur. Baksidan kunde göras avskild och mer privat genom att man planterade vintergröna buskage ut från gaveln. (Wilke, 2006).

Den populära vintergröna vegetationen har nu flera decennier senare bäddat in huset i ett stort grönt sjök. Man anar entrédörren där bakom de gröna massorna... Tala om förtäta entré!

Idag – uttryck och gestaltning

Dagens villabebyggelse präglas av individualism och marknadskrafter. Villan och tomten ska spegla ägarens personlighet och stil. På små tomter uppförs ofta stora hus, vilket medför en förtätning av villakvarteren. Kataloghusen dominerar, men de marknadsförs som personliga. På 80- och 90-talet var det den röda eller gula trävillan av mangårdskaraktär som dominerade och vid slutet av 90-talet avlöstes denna trend av en nymodernistisk stil, med raka linjer och

stora öppna glasade ytor. (Wilke, 2006). 2000-talets stilideal med öppna entréer och den nymodernistiska byggnadsstilen har ytterligare accentuerat denna öppenhet. I *New Entrance Design* (2005) beskriver Dallo entréerna som sociala visitkort. Dess tidigare funktion; att endast vara inbjudande för gäster och stänga nyfikna blickar och resten av samhället utanför, håller helt på att försvinna. Nya entréer med öppna glasade fasader och entrédörrar håller på att suddas ut gränsen mellan den privata sfären och den offentliga sfären. Dessa entréer blottlägger ägarens personlighet och hem och entrén blir allt oftare central för hur hela huset organiseras (Dallo, 2005). Trädgårdar handlar numera i allt större utsträckning om personlighet, status och självförverkligande.

Ett i raden av alla nya hus med stora glasade partier där gränsen mellan ute och inne, mellan privat och offentligt, allt mer suddas ut. Gestaltningen av entréträdgården kommer att vara avgörande för husets uttryck – just nu känns det extremt exponerat i det tätbebyggda området där det ligger.

Allt större del av dagens entréträdgårdar består av hårdgjord yta. Man har betong på uppfarten, ofta med plats för flera bilar, men även betong på entrégångar, som många gånger kantas av rabatter belagda med dekorationsgrus med olika karaktär endast med enstaka växter i. Marksten, asfalt och kullersten blandas i släta, lättskötta ytor. Man har även större stensatta gårdar med utsparning för enstaka träd och buskar. Ofta kombineras detta med krukor och urnor. Inspirationen kommer från världens alla hörn och personliga intressen får ofta avgöra den egna stilen. Rumslighet har fått en stor betydelse i dagens trädgårdar, men helhetstänkandet får ofta stå tillbaka för alla drömmar som ska få plats på den egna täppan. Ljussättning, inte minst av entréer och blickfång, används ofta medvetet för att förstärka rumslighet och karaktär i trädgården. (Wilke, 2006).

Social interaktion

Lotte Möller skriver i sin bok *Trädgårdens natur* (1992) om den svenska normalträdgården som är öppen för insyn. Att stänga in sig bakom höga häckar och plank anses suspekt och

ogint. Hon menar att detta vittnar om att den sociala kontrollen kräver tillträde även till det privata trädgårdsrummet. I en tvist i Helsingborgs tingsrätt fastslogs att en häck rimligen bör vara kring en och en halv meter, och alltså tillåta förbipasserande att kunna titta in i det privata trädgårdsrummet. För en engelsman skulle detta vara en kränkning av privatlivets helgd, menar Möller (1992). En engelsk trädgård visar bara den lilla förträdgården för världen. Den övriga trädgården är dold bakom höga murar och häckar, allt enligt 1700-talets trädgårdsidel där riktiga trädgårdar ska innehålla överraskningar och omväxling. Den ska förvilliga ögat och vara friare och mer stimulerande än världen utanför. Om man avslöjar allt vid första anblicken tyder det bara på usel planering. Med en medveten gestaltning skapar man illusionen av en större och mer spännande rumslighet. Trädgården ska vara ett eskapistiskt projekt – inte en öppen scenografi för vem som helst att beskåda, hävdar Möller (1992).

Men gläntan som entrétema löper som en röd tråd genom 1900-talets nordiska trädgårdskonst (Blennow, 2002). Om man har en vacker trädgård ska den vara tillgänglig för allmän beskådan. Det är den gängse svenska uppfattningen, menar Möller (1992). Den öppna svenska trädgården är vår tids kännetecken. Allt man gör i sin trädgård ska ske fullt öppet inför grannars och främlingars blickar. Plank, murar och häckar är bara till för att markera en gräns – inte att skapa en visuell avskildhet. Trädgård som fenomen genom historien runt om i världen innebär ju en inhägnad skyddad plats avskärmad från världens larm och hot. Tar man bort hägnet så upphör liksom fenomenet trädgård att existera, påpekar Möller (1992). Möller (1992) finner istället det svenska idealet med den öppna trädgården i våra rötter vid skogsbygden. Det var i skogsbygden vi svenskar skapade vår hemvist och med gläntan öppnade vi för utsikt och ljus. (Möller, 1992). Dessa glänträdgårdar parat med det amerikanska trädgårdsidealet med en perfekt klippt gräsmatta i en totalt öppen entréträdgård – allt i enlighet med de amerikanska demokratiska idealen om en total öppenhet där ingen får stänga in sig – har skapat många svenska trädgårdar som ligger som främmande klippta gräsöknar i ängs-, skogs- eller skärgårdslandskapen. (Blennow, 2002).

Fortfarande håller vi fast vid gläntan som ideal. Det är tomrummet och öppenheten som skapar vår trygghet. Vi hinner i tid upptäcka om någon främling närmar sig husets entré, och det blir själva drivkraften för utformningen av våra entréträdgårdar, trots att vi sedan länge lämnat glesbygden och skogsbygden. Stadsmänniskans inre längtan efter att få avskärma sig från stadsbrus och nyfikna blickar motverkas av andra drivande krafter. Funktionalismens ingenjörstänkande är ett av det mest genomgripande inflytandet. Under parollen sol, luft och hälsa skulle utformningen av vår livsmiljö styras av våra behov – inte av våra drömmar, hävdar Möller (1992). Kampen för ljus och luft i bostadsområdena har dominerat trädgårds- och landskapsarkitekturen sedan 30-talet. Man ser en tydlig förskjutning från en väldefinierad rumslighet till en mer flytande och obestämd rumslighet (Stahlschmidt, 1992). Trädgårdarna skulle vara lättskötta och enkla och detta drevs till sin spets av nitiska trädgårdskonsulenter, fortsätter Möller (1992). Och vi svenskar är enligt etnologer extremt ängsliga för att verka omoderna och därför mycket förändringsbenägna. Perennrabatter, trädgårdsgångar och blomsterrundlar blev hopplöst omoderna och lades igen. Häckar togs ner och träd fälldes. Nu gällde en praktisk, obruten och solbelyst gräsmatta utan störande träd – helt enkelt en gräsgård. Vi skulle kunna exponera vårt sunda fläckfria liv för omvärlden. Denna tanke förstärktes genom amerikanskt inflytande. Så har vi då fått våra öppet exponerade entréträdgårdar, där vi faktiskt sällan vistas eftersom det offentliga har fullt tillträde till vårt privata trädgårdsrum. (Möller, 1992). Trenden med den öppna entréträdgården och den perfekta gräsmattan håller i sig, men flera ideal regerar parallellt. Under 1990-talet börjar man allt mer ifrågasätta idealet med den prydliga, öppna entréträdgården till allmän beskådan. Man

sneglar nu istället både mot England och mot Danmark, där man gärna sluter sina trädgårdar mot gatan. Allt oftare ser man numera hägnader mot gatan som har många likheter med de individuella hägnaderna från förra sekelskiftet. Plank, portar och höga häckar sluter återigen trädgårdsrummet från insynen från gatan precis som i 1800-talets småstad. (Wilke, 2006).

Gestaltningselement

Kort översikt

Genom att studera olika gestaltningselement får man ett verktyg för att analysera och studera hur entréer och entréträdgårdar är uppbyggda. Man får även en ökad förståelse för historiska entréers uttryck, känsla och rumslighet. Dessutom ger det viktig kunskap för egen gestaltning och en djupare förståelse för rumslighet. Inom arkitekturen är rum ett centralt begrepp. Inom landskapsarkitekturen är rumsligheten lika central men skapas inte bara av byggda väggar utan även av träd, buskar och rumsliga begränsningar och markformer i landskapet. Likaså kan övergången – entrén – mellan rum ha olika form. Hur dessa omgivande element och övergångar är gestaltade påverkar vår upplevelse av rummet och övergången – entrén. Naturligtvis är vi mer komplexa i vår uppfattningsförmåga av rumslighet och gestaltning. Vi påverkas av ljud, ljus, dofter, rörelse, minnen och händelser i nutid och i det förflutna och av växlande ögonblicksbilder på näthinnan. Men man kan göra en grundläggande analys av vår uppfattning av rummet och övergången – entrén – med hjälp av dess uppbyggnad och de ingående gestaltningselementen.

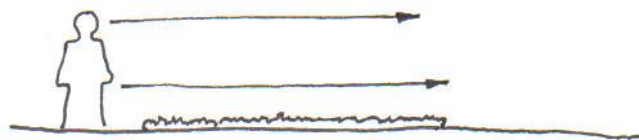
Gestaltningselement

Landskapsarkitekt Nick Robinson beskriver i sin bok *The planting design handbook* (2004) grundläggande principer för hur man gestaltar rum med hjälp av växter med olika visuell och spatial karaktär. Flera andra landskapsarkitekter beskriver dessa grundläggande gestaltningsprinciper och rumsligheten på liknande sätt bland andra Booth (1983), Eck (2005) och Stahlschmidt (1992) och jag har därför endast använt dessa som komplement till Robinsons exempel. Illustrationerna som följer till beskrivningarna har jag själv tecknat utifrån olika bilder och exempel i Robinsons bok *The planting design handbook* (2004).

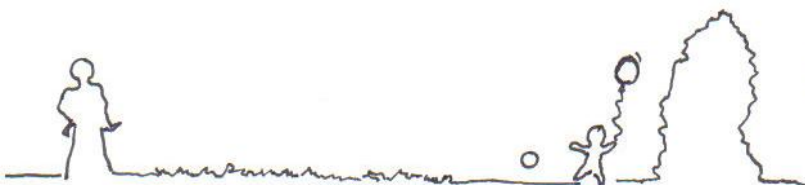
Växters spatiala och visuella karaktär

Den spatiala karaktären hos olika växter skiljer sig åt en del. Robinson (2004) analyserar dessa främst utifrån dess höjd i förhållande till människan och hennes miljö.

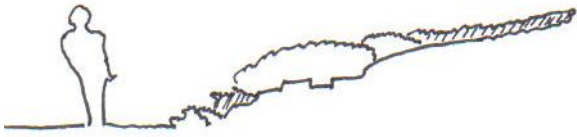
Låg markvegetation och växter som växer nära marknivå, vilket även inbegriper gräsmattan, kan användas för att förstärka och förändra markmodelleringen och även skapa kontrast till hårdgjorda ytor. Robinson (2004) ger några exempel:

Låg markvegetation hindrar varken synen eller rörelsefriheten.

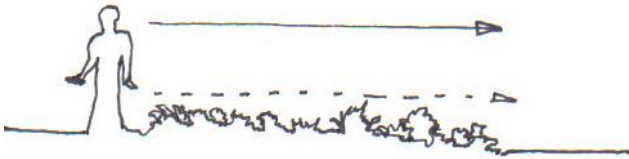

Den kan fungera som en visuell länk mellan relaterande platser.

Den kan också användas för att skapa mönster i marknivå.

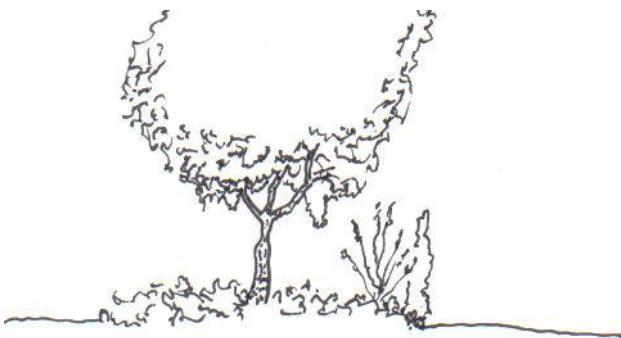
Låga växter, nedanför knähöjd, har en viktig betydelse som kantväxt mellan hårda och mjuka ytor. De är också viktiga marktäckare under andra högre växter. De karaktäriseras visuellt och spatialt enligt Robinson (2004) av att:

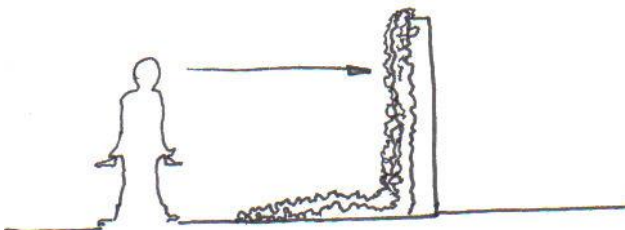
De skapar en visuell öppenhet men hindrar förflyttning.

Låga växter kan bilda mönster som kan beskådas uppifrån.

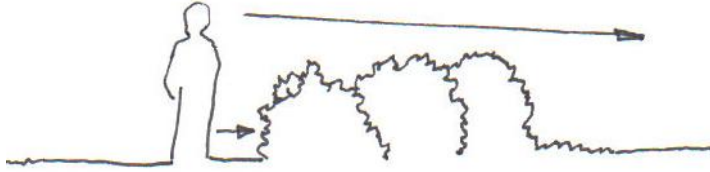

De fungerar bra som marktäckare under träd och buskar.

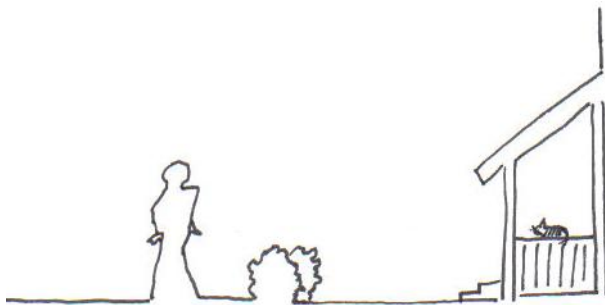

De kan fungera som klättrväxter på stöd och då även binda samman det horisontella planet med det vertikala.

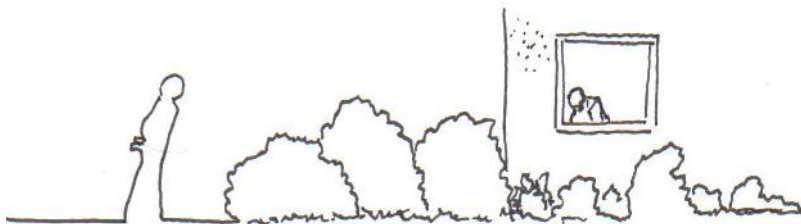
Halvhöga växter från knähöjd upp till ögonhöjd fungerar som barriärzon mellan vistelseområden där människor går och cyklar och icke vistelseområden, såsom diken, slänter och vatten. De kan understryka gånger, stråk och linjer. Visuellt och spatialt är de medelhöga växterna enligt Robinson (2004):

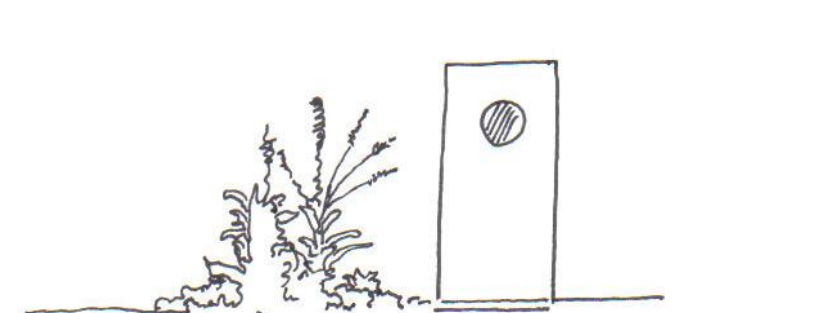
Ett fysiskt hinder som tillåter visuell överblick.

Element som kan definiera den privata sfären.

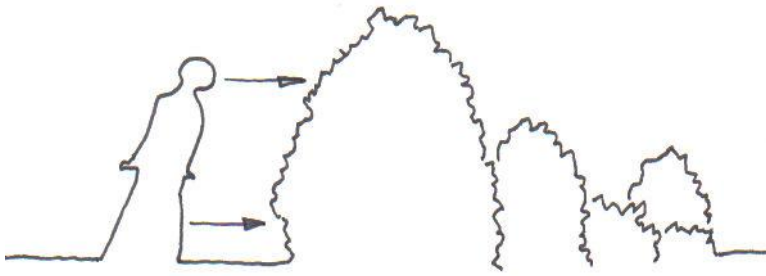

Element som kan utöka den privata sfären kring en byggnad.

Möjliga att använda som visuellt fokus och blickfång till exempel vid entrén.

Höga växter, över ögonhöjd, formar både visuella och fysiska hinder. De fungerar bra i skala tillsammans med mindre byggnader. Höjden ger möjlighet att använda dem för att skapa avskärmning och avskildhet i olika sammanhang. Robinson (2004) ger ytterligare exempel:

Högre växter över ögonhöjd fungerar både som fysiskt och visuellt hinder.

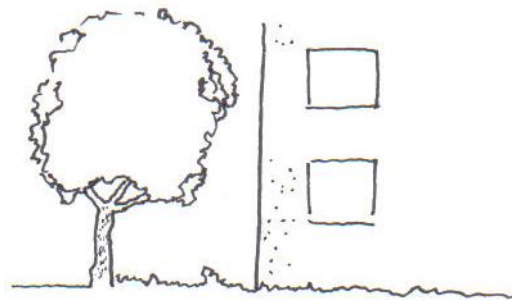

De kan ge skydd och skapa privata rum.

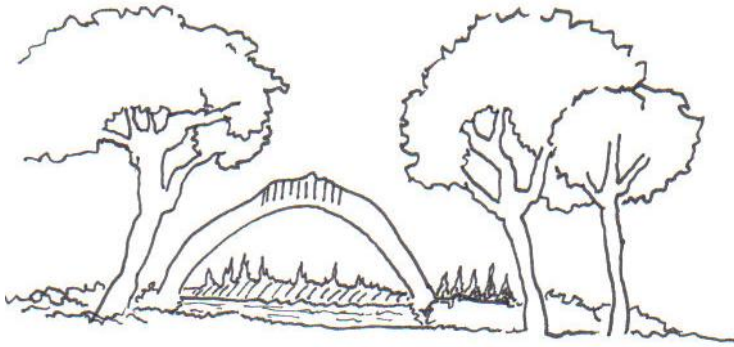

De fungerar som bra bakgrund till rabatter.

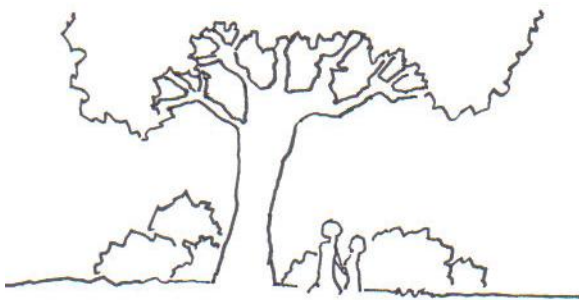
Träd varierar mycket i storlek. De kan användas som skärm, avgränsning, buffertzon samt rumsliga element och de kompletterar större strukturer och formelement väl. Trädens uppbyggnad med stam och krona gör dem till speciella spatiala element, de är både relativt öppna och slutna i samma form. Rätt placerade kan de forma bågar och fönster som öppnar vyer mot det omgivande landskapet. Och tätt tillsammans bildar deras kronor täta woodland. Ensamt eller som en grupp kan de fungera som fokus, samt också understryka topografin i landskapet. Robinson (2004) pekar på fler exempel på trädens spatiala och visuella funktion:

De ackompanjerar byggnader väl.

De fungerar som inramning åt vyer och kan understryka landmärken.

De kan fungera som fokus, landmärke och mötesplats/samlingspunkt.

Att gestalta rum med växter

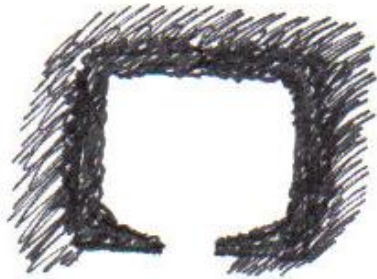
Vår rumsuppfattning är mycket komplicerad. Vi upplever storlek, form, yta, entréns storlek och placering och vi upplever ljud, ljus, dofter och rörelse – kort sagt hela skalan av sinnesintryck bidrar till vår rumsupplevelse. Vårt biologiska arv från jägar- samlarsamhället definierat av Jay Appleton i ”Prospect and Refuge” teorin spelar stor roll för vår rumsuppfattning kring öppenhet och slutenhet, tror Robinson (2004). Rätt kombination av ”prospect och refuge” borde med andra ord ge oss en ganska behaglig rumsupplevelse. Teorin är viktig att ha med sig för att vi ska inse; att när vi skapar rum så skapar vi alltså möjligheter och upplevelser. Ett rum är alltså inte bara utrymmet mellan olika rumsskapande element utan en upplevelse som baseras på biologiska, kulturella och sensitiva meningsskapande intryck. (Robinson, 2004).

Avgränsningen eller ramen är alltså inte själva rummet utan en förutsättning för att det ska uppstå rent rumsligt. Paradoxalt nog ter sig en yta större med en tydlig avgränsning än utan. Avgränsningen flyttar fokus och uppmärksamhet inåt mot rummet istället för på det som är runtomkring. (Eck, 2005).

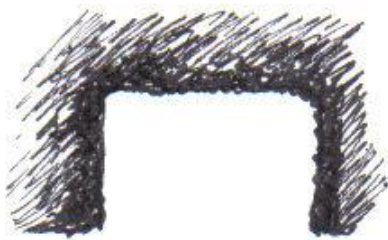
Spatialt består ett rum av gränser, fokus/mål och riktningselement. En annan viktig aspekt som också har definitions- och social betydelse för rummet – inte minst det privata entrérummet – är domän i territoriellt ägande syfte. Domänen definieras av de övriga spatiala elementen. Domänmarkeringen beskriver en gräns mellan två ytor som har olika status eller användningsområde, utan att gränsen manifesteras rumsligt som en fysisk barriär, istället talar domängränsmarkeringen om att överträdelse inte är önskvärd trots att den inte utgör ett fysiskt hinder för detta. (Stahlschmidt, 1992). Graden av inhägnad har betydelse för hur ett rum uppfattas – antingen har det introvert eller extrovert karaktär (Robinson, 2004). Ett helt

inhägnat, omslutet rum har en hög grad av privat kontroll – och syftet är just att separera rummet från omgivningen. Både insyn, utblick och rörelse mellan rummet och omgivningen förhindras. Ett mer öppet rum erbjuder bara delvis eller ringa privat kontroll. Graden av avskärmning avgör graden av privat kontroll. (Booth, 1983). Således är rummets karaktär i landskapet en produkt av dess avskärmning (Stahlschmidt, 1992).

Även Robinson (2004) definierar rummets karaktär utifrån dess gränser med följande exempel:

Ett avgränsat rum med fyra gränser ger den mest introverta karaktären. Rummet uppfattas som mycket privat – och som entréträdgård blir rummet hemligt och kanske spännande men inte uppenbart inbjudande. Vi kan känna igen det från tidiga trädgårdar som var helt inneslutna, skyddade från omvärlden eller som en modern cityträdgård som stänger stadens puls ute. Beroende på utformning kan rummet uppfattas som tilltalande eller klaustrofobiskt. Små öppningar som fönster i gränsen ökar direkt kontakten mellan innanför och utanför – och rummet blir delvis visuellt öppet men fortfarande fysiskt slutet.

Ett rum avgränsat på tre sidor ger skydd men även möjlighet till direkt utsikt. Här uppfylls alltså "prospect and refuge" teorin – med den skyddade platsen med utsikt, som många upplever som positiv. En ideal entréträdgård för många, med andra ord, men som också rymmer problem med att hävda gränsen mellan privat och offentligt.

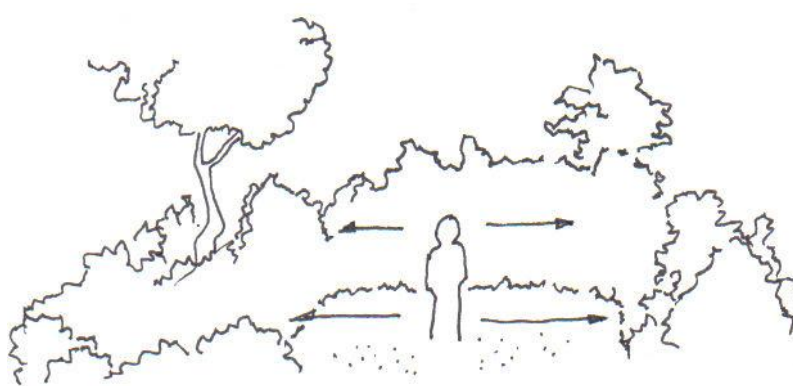

Med bara två avgränsade sidor blir rummet bara delvis definierat. Rummet blir extrovert och mera en subdomän som erbjuder ett visst skydd, med stor öppenhet och tydlig riktning. Formen fungerar väl som entréform, då den är både skyddad men väldigt tillgänglig med en tydlig riktning.

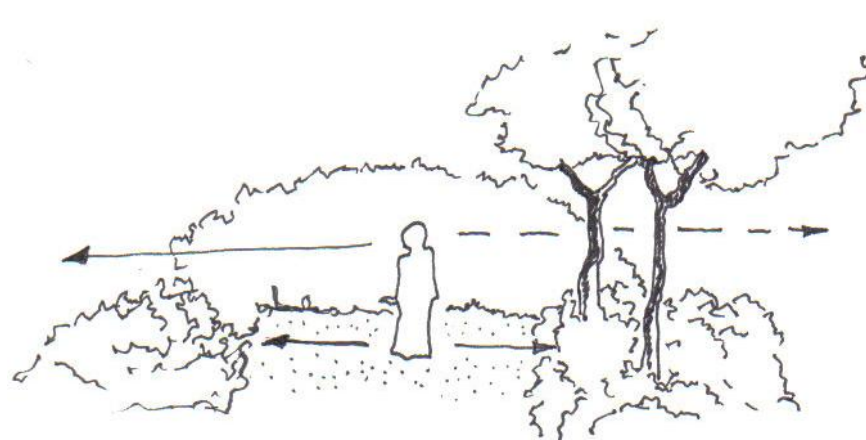

I ett rum helt utan gränser med ett objekt som fokus blir den spatiala definitionen vek. Rummet är både fysiskt och visuellt öppet. Ett objekt bildar i sig självt inte ett rum – det kan visserligen definiera en yta kring sig – men rummet måste på något sätt definieras spatialt för att fokus inte bara ska uppfattas som ett fristående objekt. Rumslighet kan inte gestaltas av objekt utan måste komponeras med hjälp av varierande grad av avgränsning. Ett objekt kan uppfattas som fokus i en rumslig kontext. Ett ensamt träd på en gräsmatta vid entrén blir en diffus entréträdgård utan rumslig verkan eftersom objektet inte är relaterat till rummet.

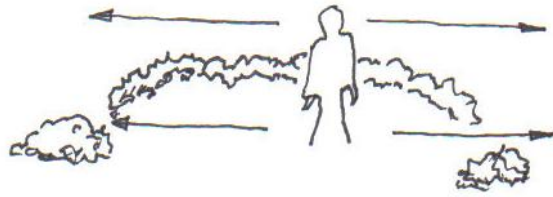
Ett rum avgränsat av växter erbjuder varierande grad av visuell och fysisk öppenhet, som har betydelse för rummets karaktär. Det är genom designen man åstadkommer den önskade spatiala karaktären. Ett rum kan vara öppet och utåtriktat orienterat med avsaknad av privat sfär eller halvöppet, delvis utåtriktat, men med viss privat sfär eller helt slutet och privat. (Booth, 1983). Genom att medvetet arbeta med detta i designen kan man skapa en rumslig dynamik. Robinson (2004) ger följande exempel på detta fenomen:

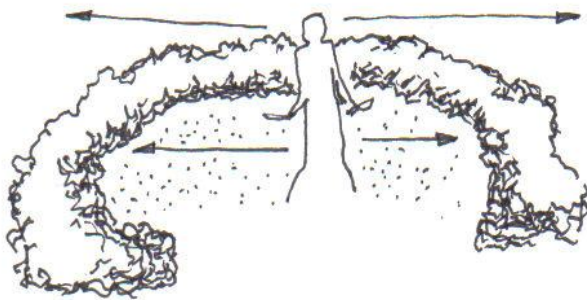
Rummet är visuellt och fysiskt slutet. Rummet erbjuder skydd och uppmärksamheten kommer att riktas inåt inom den spatiala ytan, eftersom kontakten med omgivningen är bruten.

Rummet är delvis visuellt öppet men fysiskt slutet. Noga kontrollerade glimtar och utblickar erbjuder kontakt med omgivningen – storleken på öppningarna avgör graden av kontakt.

Rummet är visuellt och fysiskt öppet. Platsen fungerar som en visuell länk till andra tydligt definierade rum och erbjuder därmed ett obrutet rumsligt flöde mellan olika ytor.

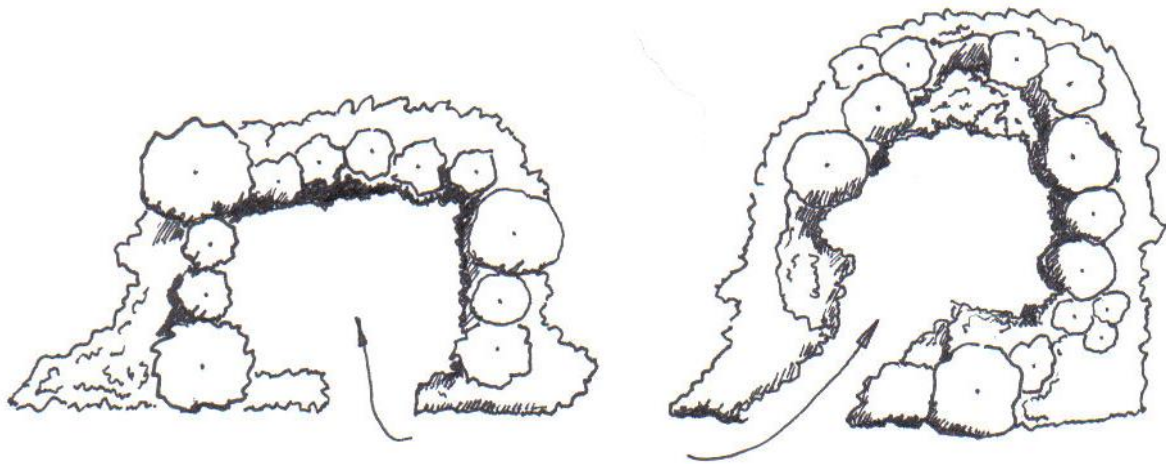

Rummet är visuellt öppet men fysiskt slutet. Rummet kommer att kännas öppet även om det bara finns en entré. Även om öppenheten är total så är domänen tydligt markerad. Denna rumstyp representeras ofta i vanliga svenska entréträdgårdar.

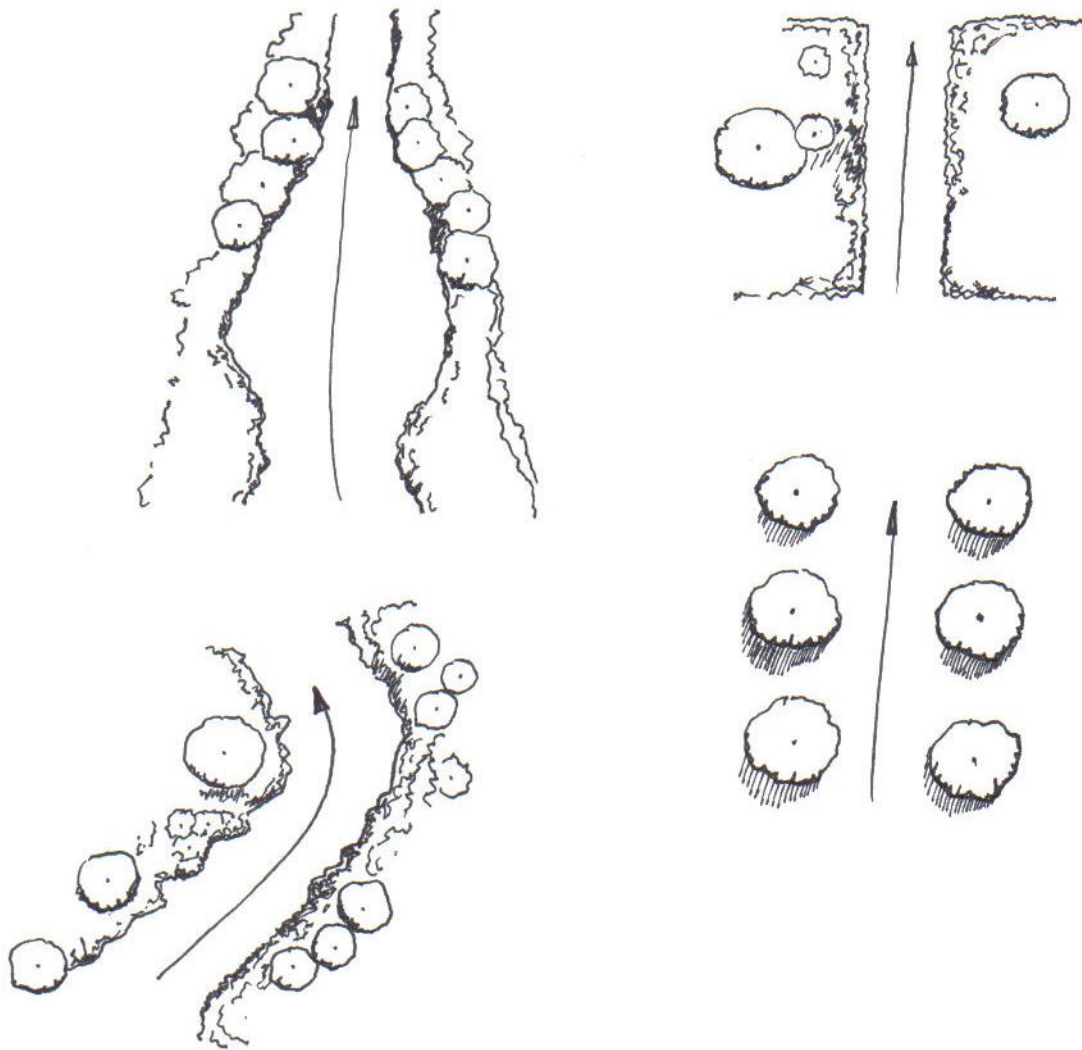

Rummet som omges av träd är delvis visuellt öppet och helt fysiskt öppet. Här är kontakten med omgivningen påtaglig samtidigt som platsen är tydligt definierad och ger känslan av att man befinner sig i en rumslig situation. Beroende på hur tätt träden placeras bildas flera entréer till rummet.

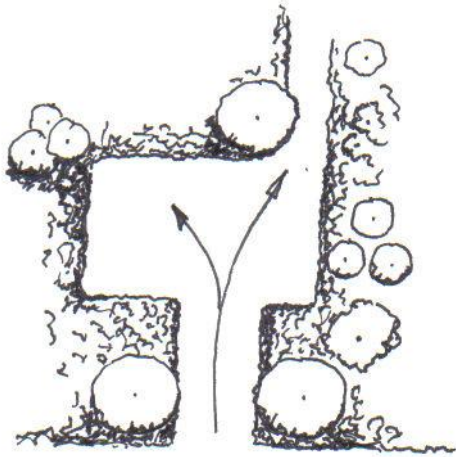
Formen på rummet ger olika dynamik. Ett omslutet rum som är fyrkantigt eller runt i sina proportioner erbjuder ankomst, samling och stopp. Rummet är statiskt i sin karaktär. Ett rum som är längre än brett uppmanar till rörelse och förflyttning – det leder någonstans. Ju smalare rummet är desto snabbare blir rörelsen. (Robinson, 2004). Robinson (2004) ger olika exempel på detta:

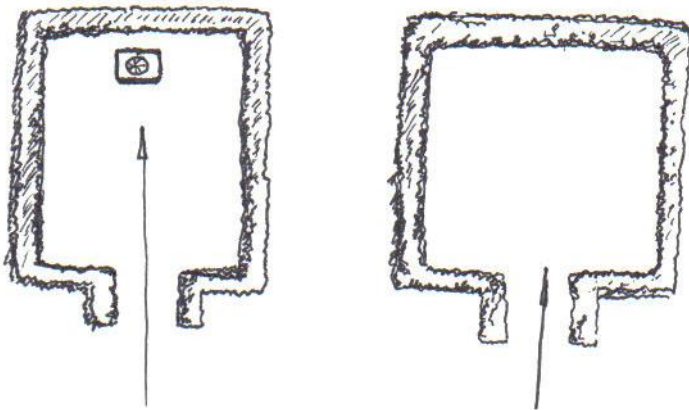
Statiska rum erbjuder samling och stopp.

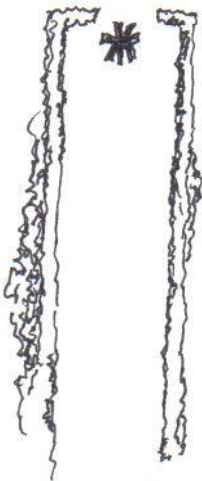
Linjära rum uppmanar till rörelse och förflyttning. Genom böjar och svängar kan den visuella längden göras kortare och förflyttningen blir mer intressant och varierad. Rummet får en rytm som för rörelsen vidare.

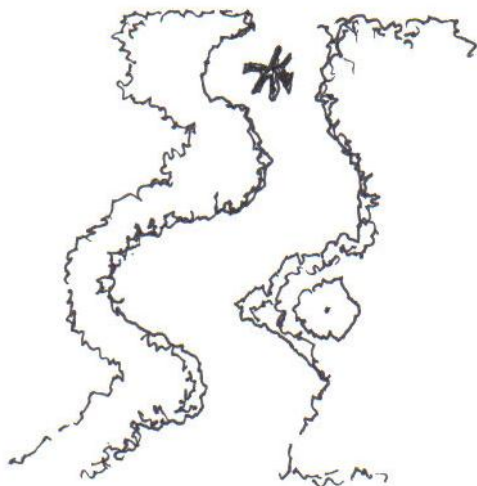
Statiska rum kan integreras i linjära rum och kan då ge möjlighet överraskningar och samlingsplatser.

Ett rum som bara har en entré vinner på att ha tydligt fokus eller mål.

Ett linjärt rum med en tydlig rörelseriktning mot ett mål eller fokus kan upplevas som imponerande och mäktigt.

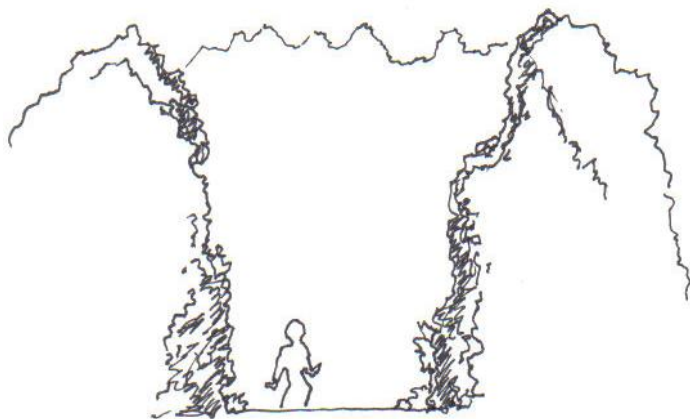

Ett oregelbundet linjärt rum skapar spänning och dynamik på väg mot målet genom att ömsom dölja och ömsom avslöja det som ligger framför.

Den vertikala höjden och proportionerna i ett rum påverkar hur det upplevs. Ju högre och trängre ett rum är desto mer pressande upplevs det. Höga avgränsningar ger en stark upplevelse av rörelse i ett linjärt rum. Ett statiskt rum med höga väggar kan lätt upplevas som klaustrofobiskt. För låga avgränsningar ger däremot inte en tydlig rumskänsla och orienteringen i rummet går till viss del förlorad. Proportionerna i ett rum är alltså viktiga för hur vi upplever rummet – om det är ett behagligt rum att vistas i eller inte. Likaså kan dessa effekter användas medvetet för att skapa kontrast och åstadkomma speciella effekter i olika rum, som i exemplen nedan. (Robinson, 2004).

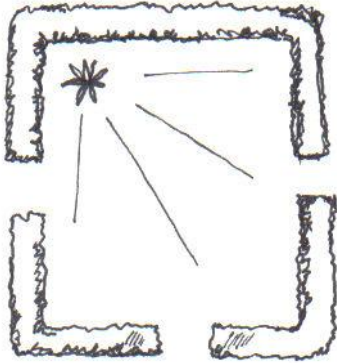
En för låg avgränsning gör att man förlorar rumskänslan och orienteringen i rummet.

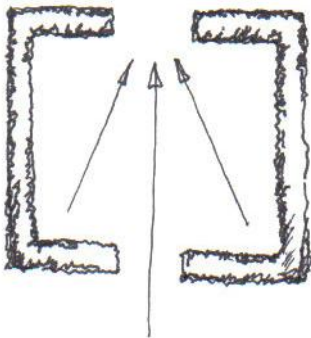
En för hög avgränsning kan ge en klaustrofobisk känsla som gör att man snabbt vill därifrån.

Fokus

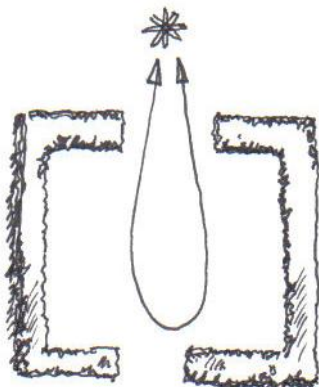
Fokus är ofta betydelsefullt för kompositionen. Det definierar platsen och ger den en identitet. För att fungera väl måste fokus måste vara distinkt och tydligt skilt från omgivningen. Betydelsen och effekten av fokus varierar med placeringen. Robinson (2004) ger ett par exempel:

Ett asymmetriskt fokus ger dynamik åt ett statiskt rum.

Entrén kan vara fokus i rummet.

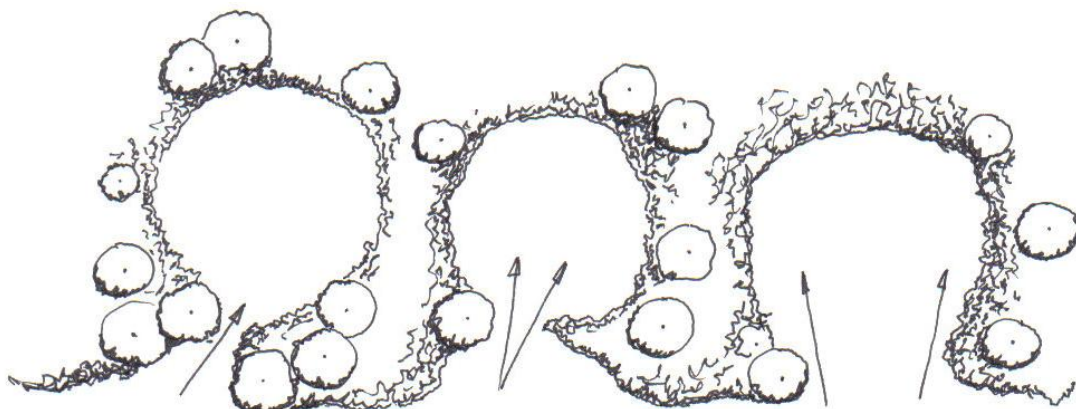

Fokus kan vara externt utanför rummet. Det erbjuder riktning och en förlängning av den rumsliga upplevelsen.

Entréer

När vi rör oss i vår omvärld passerar vi hela tiden gränser mellan olika platser och entréer till olika rum. Vissa gränser passerar vi dagligen och vi tar dem för givna. Andra entréer berör

oss mera och är mer laddade. Entréer kan ske abrupt eller gradvis. Den mest extrema entrén döljer rummet helt för oss tills vi passerat gränsen – och det nya rummet uppenbarar sig för oss. Vi inträder i en helt okänd domän och det krävs ett visst mått av nyfikenhet för att vi ska ta steget över gränsen. Andra entréer sker gradvis och ytorna och rummen flyter in i varandra – entrén och gränsen är inte så starkt definierad. Mellan dessa extremer finns en flytande skala av entrésituationer. Men generellt så innebär en mer abrupt entré att själva handlingen att passera entrén också är ett tydligare övervägande och en starkare handling. Eftersom det okända rummet är helt dolt för oss rymmer det förväntan och spänning eftersom vi inte i förväg vet vad som väntar oss. Till skillnad ifrån en entrésituation till ett rum som delvis redan är synligt för oss. (Robinson, 2004). Olika grader av entrésituationer exemplifieras av Robinson (2004):

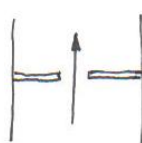
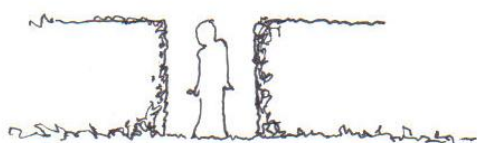

Entréer kan ske helt abrupt eller mera gradvis och upplevelsen av dem blir därför även olika.

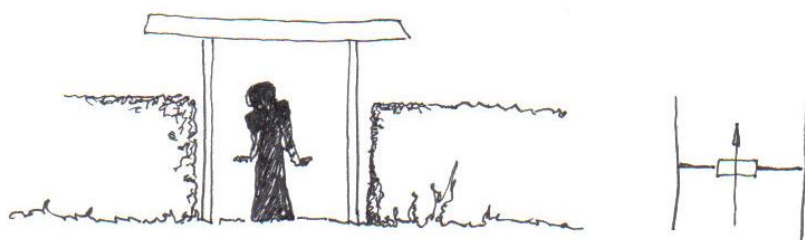
Genom att gestalta entrén på olika sätt blir också upplevelsen av övergången olika. Entrén som fenomen rymmer potential att skapa olika känslor och förväntningar hos den som ska passera – allt från angenäm överraskning till ångslan, förvirring och panik. Entrén blir på så vis en annonsering av rummet på andra sidan. Entrén kan vara gradvis öppen, ibland mera sluten. Rum för rum avslöjas och visas, man förflyttas mellan ljus och skugga och tillbaka till ljuset igen genom skickligt regisserade entréer – och ur detta växelspel uppbyggd av entréer och passager uppstår den bästa av trädgårdar, som inte avslöjar allt i ett ögonkast. (Eck, 2005). Robinson (2004) visar på några olika exempel på hur entréer kan utformas:

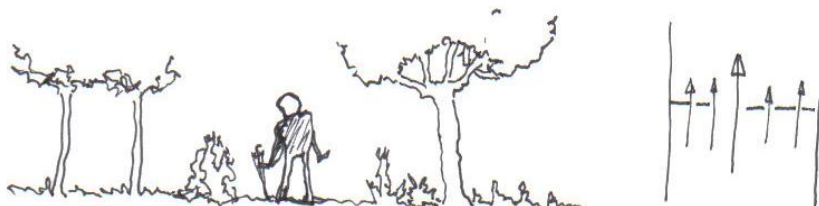
En överlappande entré döljer rummet man ska träda in i helt och erbjuder en total överraskning och den kan kännas antingen spännande eller en smula otrygg beroende på platsens kontext.

En smal entré upplevs som intensiv.

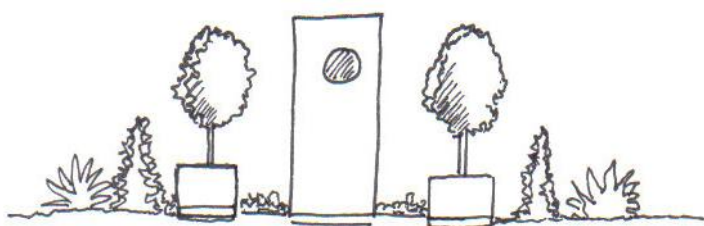
En entrés betydelse kan understrykas och förändras med hjälp av till exempel en port eller en pergola.

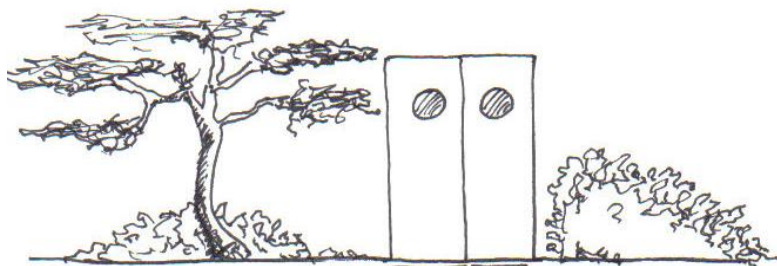
En entré som erbjuder en visuell kontakt med rummet man ska träda in i kan ibland vara önskvärd.

Komposition

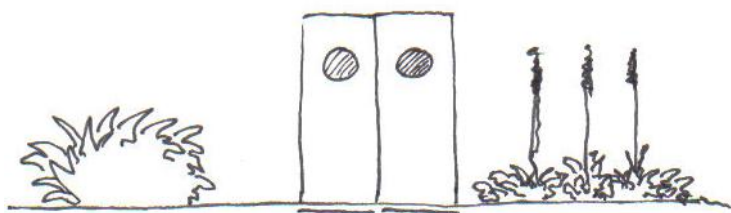
Växters struktur, textur och form samspelar och ger olika visuella effekter, vilka självfallet utnyttjas för att skapa en kreativ design. Den visuella kompositionen används för att skapa harmoni, balans och kontrast. Balans kan uppnås på olika sätt. Det enklaste sättet är symmetrisk balans där växterna utgör en spegling på båda sidor om en mittaxel. Men balans kan också vara asymmetrisk när växter av olika textur och form balanserar varandra på var sin sida om mittaxeln och man uppnår en visuell stabilitet i kompositionen. (Robinson, 2004). Symmetri är beroende av en exakt repetition, medan balans handlar om reflektion och spegling av del för del, där varje del står för ett värde som responderar mot ett annat värde i dess närhet. Symmetri och balans måste skapas genom medveten kommunikation som talar till våra medvetna och undermedvetna preferenser. (Eck, 2005). Robinson (2004) ger följande exempel på detta:

Symmetrisk balans.

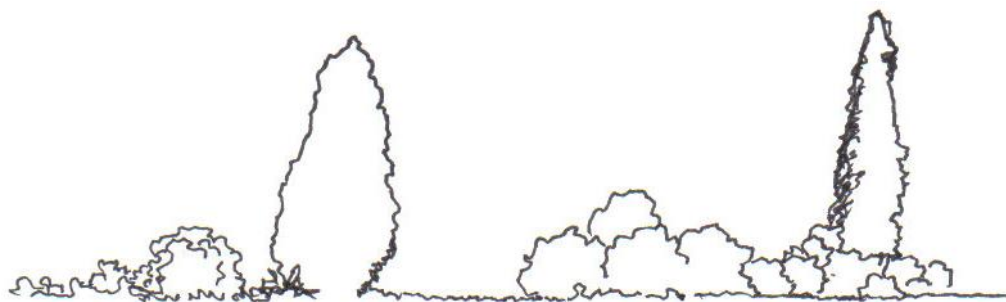

Asymmetrisk balans.

En stark form kan balansera flera svagare former.

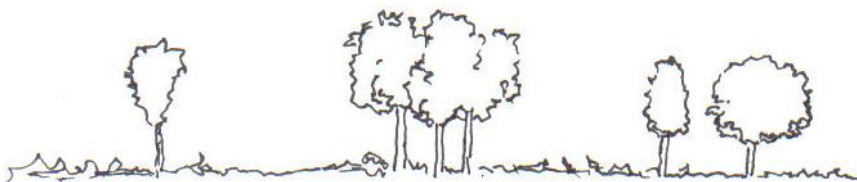
Ibland används växter för att understryka något i rummet. Det kan vara för att dra uppmärksamhet till exempel till en entré. Växter kan också användas för att understryka objekt, visa riktning eller rama i en vy. Ett jämt antal av en växt tenderar att splittra kompositionen medan udda antal understryker kompositionen. Grov textur ”flyttar” växten närmare betraktaren, medan fin textur upplevs som mer avlägsen. Detsamma gäller mörka och ljusa växter, där mörka upplevs som närmre och ljusa som längre bort. (Booth, 1983). Både form, textur och gruppering fungerar som accenter. Robinson (2004) ger några exempel på detta:

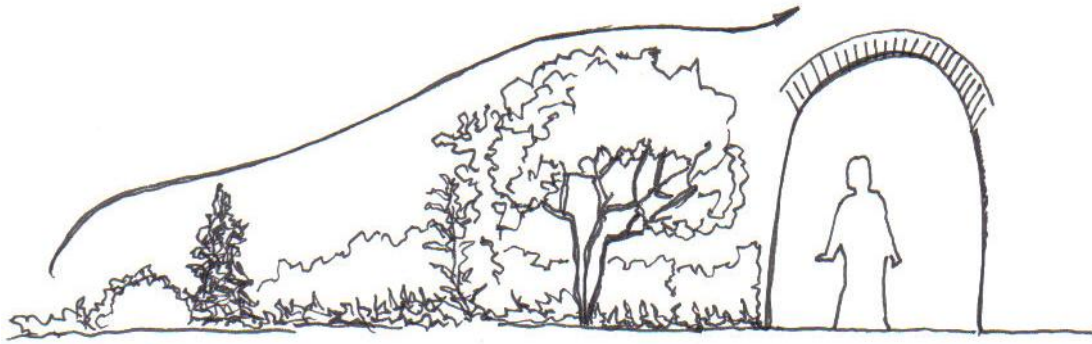
Framträdande form ger bra accent.

Avvikande textur skapar uppmärksamhet.

Gruppering fungerar väl som accent.

Genom väl avvägd växtkomposition kan man understryka till exempel en entré.

Sammanfattningsvis påpekar Robinson (2004) att inget av dessa element verkar isolerat från sammanhang. Det sker alltid en dynamik och växelverkan mellan gestaltningselementen och de är alltid en del av en helhet som i sin tur bidrar till hur vi faktiskt uppfattar vår omgivning.

Analys

För att fånga hur dagens entréer gestaltas har jag valt att analysera karaktäristiska nutida entréer som får exemplifiera de rådande idealen. Jag har promenerat i nybyggda områden och fångat karaktäristiska exempel från några olika stadsdelar. Med hjälp av mina studier av entrén som fenomen och fördjupning i olika gestaltningselement liksom studier kring historiska uttryck och dramaturgi av entréer har jag verktyg för att se vilka element som skapar entrén, hur rumsligheten är uppbyggd och hur de fungerar i det urbana stadsrummet. Genom analyser kan man skapa en transparens som gör det möjligt att se hur gestaltningselementen interagerar i entrésituationen. Jag analyserar entréerna med hjälp av Robinsons (2004), Booths (1983), Ecks (2005) och Stahlschmidts (1992) definitioner som jag redogjort för ovan, men även till en viss del av kompletterande litteratur såsom Bobić (2004).

Denna entré ligger längs en mindre gata i de centrala delarna av samhället. Stadsdelen är relativt förtätad och flera likadana hus är placerade längs gatan, vilket ger ett homogent uttryck till området. Husens karaktär smälter väl in i stadsrummet. Entrén är tydlig, med en rak stenlagd gång som leder mot ytterdörren. Kransen som hänger vid dörren blir en tydlig markör. Ytterdörren fungerar som fokus i entrérummet (Robinson, 2004), vilket förstärks av den lilla balkongen ovanför entrén. Gränsen mellan det offentliga rummet och det privata är tydligt markerad, dels genom en låg häck men också med en fris av sten och ett ljusare avvikande markmaterial i gång och uteplats. Rummet är fysiskt avgränsat mot gatan men visuellt öppet (Robinson, 2004). De stora fönstren gör att gränsen mellan det privata och det offentliga suddas ut ännu mer; man kan se rakt in i familjens privatliv. De som passerar utanför på gatan dras på ett sätt in i den privata sfären, medan de som sitter där inne blir en del av gatulivet utanför (Bobić, 2004).

Den lilla balkongen tillåter total överblick – men samtidigt total exponering. Bambun vid uteplatsen fungerar som en halvöppen gräns – men den hindrar idag varken insyn eller utblick. Rumsligheten är svag men gränsen är tydlig liksom riktningen och rörelsen med en linjär entréväg markerad med markmaterial och ett mer statiskt rum som fungera som en sidoordnad uteplats som rumsligt erbjuder stop och vila (Robinson, 2004). Bilen har förpassats till annan plats vilket ger ett trevligt estetiskt intryck. Den hårdgjorda ytan är funktionell och dominerar inte entréträdgården. Tack vare kulturella koder fungerar entrén – man interagerar inte med personerna i huset trots att man ser rakt in i deras vardagsrum och

kök Det finns en tyst kulturell överenskommelse som gör att den visuellt helt öppna entrén ändå bevarar sin privata karaktär, tack vare de tydliga gränsmarkörerna.

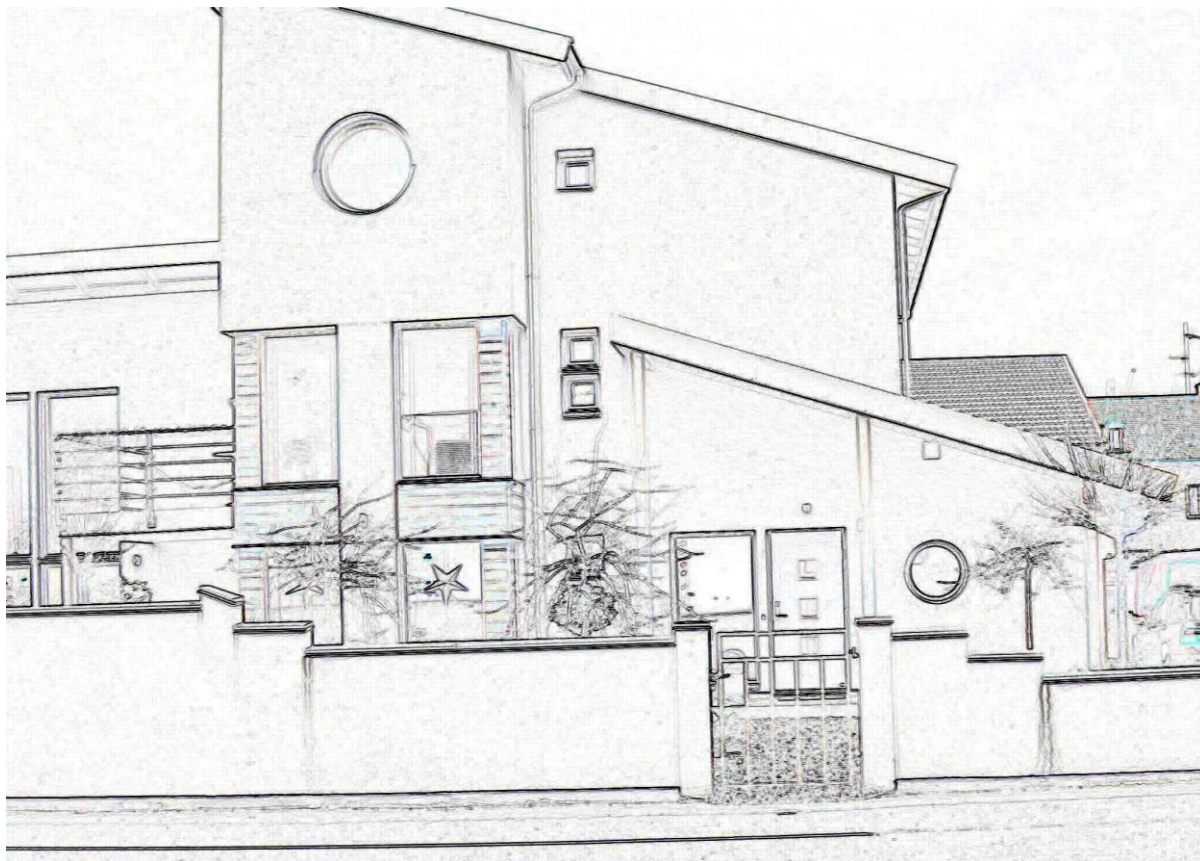
På samma gata lite längre bort finner man denna entré. Den är mer symmetriskt uppbyggd med två träd som speglar varandra på var sin sida om mittgången mot entrédörren (Robinson, 2004). Entrédörren utgör symmetriskt fokus i rummet (Robinson, 2004), vilket balkongens placering förstärker. Uteplatsen är mer en passage förbi framsidan och vidare mot baksidan av huset runt knuten. Stolarna fungerar som starkt asymmetriskt fokus och ger det statiska rummet dynamik (Robinson, 2004) – men jag betvivlar att de används. Om det inte är en modern version av ljugarbänk förstås... Den korta entrégången som svänger av och fortsätter åt höger väcker intresse. Det blir ett linjärt rum som har en rytm och en rörelse vidare (Robinson, 2004), som väcker intresse att fortsätta runt hörnet och inåt bakom huset och som även leder fokus bort från själva entrédörren – som i sig självt är alltför tråkigt tydlig för att skapa intresse. Entrérummet är fysiskt avgränsat men visuellt öppet. Men även om öppenheten är total så är domänen tydligt markerad. En låg häck och avvikande markmaterial med stenfris markerar gränsen mellan privat och offentligt. Insynen genom de stora fönstren släpper in offentliga blickar i det privata rummet. Viss avgränsning finns bara inomhus i form av panelgardin.

Detta är ytterligare ett exempel på en entré från samma gata. Här låter man den linjära entrégången integreras med ett statiskt rum som bildar en uteplats med en halvöppen avgränsning i form av en spaljé. Heldragna gardiner för de stora fönstren bryter kontakten mellan inne och ute. En julgran ger den statiska uteplatsen ett asymmetriskt fokus och därmed en viss dynamik. Domänen (Stahlschmidt, 1992) är markerad av låg häck, avvikande markmaterial och stenfris. Entrén är asymmetriskt uppbyggd med dörren som centralt fokus (Robinson, 2004) där en kruka och ett hjärta ger en svag förstärkning.

Denna entré tillhör ett nybyggt hus i ett område som består av mestadels äldre bebyggelse. Övergångszonen mellan privat och offentligt är nästintill obefintlig, men trappan och nivåskillnaden är en tydlig markör av domänen (Stahlschmidt, 1992), liksom den låga muren. Rumsligheten fungerar dock inte alls och entrén känns därför förvirrande och otrevlig. Halva väggen är glasad och medger insyn till både entréplan och övervåning. Öppenheten är total. Skalan gör att huset nästan ”välter ut över gatan”. Till höger om entrédörren finns plats som har potential att fungera som entréträdgård men som inte utnyttjas alls utan nu istället blir en trist yta utan funktion. Istället har man valt denna problematiska och oestetiska lösning med en trappa som störtar rakt ut i gatan och som inte är form- och stilmässigt integrerad med huset eller entrén. Denna entré skulle kunna ha varit både vacker och spännande och platsens förutsättningar tagits tillvara. Entrén skulle kunna ha varit sidoordnad och asymmetrisk, vilket skulle ha skapat spänning (Robinson, 2004) och dessutom harmonierat väl med huset. Detta är ett tydligt exempel på hur en felaktigt utformad entré kan förstöra hela intrycket.

Denna entré ligger längs en ganska trafikerad gata i samhället. Muren erbjuder skydd från omgivningen och dämpar ljudet från trafiken. Den bidrar både till att definiera trädgården och gaturummet (Bobic', 2004). Här är markeringen av den privata domänen mycket tydlig. Entrérummet är bara delvis visuellt öppet där muren är lägre men fysiskt helt slutet. Det har en spännande asymmetrisk balans. (Robinson, 2004). Noga kontrollerade glimtar och utblickar erbjuder kontakt med omgivningen. Genom väl avvägd murkomposition understryks entrégrinden. Entréns betydelse understryks ytterligare med hjälp av en stilren grind. En tydlig rörelseriktning mot målet/fokus – ytterdörren – kan upplevas som imponerande och mäktig (Robinson, 2004). Rummet är introvert och uppfattas som mycket privat – och som entréträdgård blir rummet hemligt och kanske spännande men inte uppenbart inbjudande (Robinson, 2004). Vi känner igen detta från medeltidens trädgårdar som var helt inneslutna, skyddade från omvärlden, men här i form av en modern cityträdgård som stänger stadens puls ute (Robinson, 2004).

Denna entré ligger i ett homogent nybyggt område med många hus av liknande karaktär. Läget är inte direkt centralt utan mer utkastat på gammal åkermark, vilket är vanligt förekommande vid nybyggnationer idag. Detta gör att läget är utsatt inte minst med tanke på vind. Trots det ocentrala läget är förtätningen mycket tydlig. Det är oerhört tätt mellan husen och tomterna är minimala – medan insynen är maximal. Här är en entré med två likvärdiga ytterdörrar, det enda som skiljer dem åt är det minimala entrétaket. Detta skapar en uppenbar förvirring och otydlighet. Det bildas en extremt märklig symmetri med hjälp av de två entrédörrarna. Hela entréträdgården är hårdgjord yta, så när som på en liten plantering med några enstaka växter samt en låg mur som hindrar passagen direkt från gatan. Markmaterialet mellan den privata och den offentliga sidan flyter ihop och domänen blir otydlig. Rummet är helt visuellt öppet och orienteringen och riktningen är svag och otydlig. Flera plottriga element splittrar fokus. Denna entré behöver en mycket tydlig design för att inte upplösas helt – det är ju bara dörrar på rad...

Detta är ytterligare en entré på samma gata som föregående entré. Rummet är både fysiskt och visuellt öppet. Här är förvirringen total – nästan ironisk. Var går man egentligen in i huset med de två entrédörrarna? En symmetrisk inramning med två bollklippta buskar mot gatan av den entré som uppenbarligen inte är huvudentré förvillar totalt – bara den lilla låga stenmarkeringen talar om något annat; nämligen att det är dörren till vänster om dörren man just står och tittar på som är den dörr man ska gå in i. Domänen är bara svagt markerad och gränsen mellan privat och offentligt är mycket diffus på grund av markmaterial och den nästintill obefintliga gränsmarkeringen. För låg avgränsning gör att man förlorar rumskänsla och till viss del även orienteringen i rummet. Ett rum kan inte definieras av enstaka objekt (Robinson, 2004). I ett rum helt utan gränser med ett objekt som fokus blir den spatiala definitionen vek och det uppstår därmed ett obrutet rumsligt flöde mellan olika ytor (Robinson, 2004).

Denna entré ligger i ett annat nybyggt homogent område med flera hus i samma stil. Det är en hörntomt. Rummet är både visuellt och fysiskt öppet. Bara uteplatsen omges av ett skyddande element i form av en svängd spaljé i trä och stål. Entréträdgården påminner mer om ett entrétorg till en offentlig eller privat rörelse eller verksamhet i ett stadsrum. Hela ytan är hårdgjord med upphöjda små planteringar utplacerade som vaga riktningmarkörer. För låg eller ingen avgränsning gör att man förlorar rumskänsla och orientering i rummet (Robinson, 2004).

Objekt bildar i sig självt inte ett rum – de kan visserligen definiera en yta kring sig – men rummet måste på något sätt definieras spatialt – det fungerar inte med bara fristående objekt. Rumslighet kan alltså inte gestaltas av objekt utan måste komponeras med hjälp av varierande grad av avgränsning. (Robinson, 2004) Gränsen mellan det privata och det offentliga är visuellt helt öppen med endast en domänmarkering, där markmaterialet fungerar som markör (Stahlschmidt, 1992). Budskapet med det avvikande markmaterialet är dock tydligt – går du in här passerar du en privat domän. Man markerar alltså en gräns med hjälp av en olika textur. (Bobic, 2004). Flera element tävlar om uppmärksamhet och det saknas tydligt fokus. De ingående objekten saknar helt rumslighet att relatera till. Det finns heller ingen tydlig riktning eller rörelse i rummet och en orolig plattläggning förstärker det otydliga intrycket.

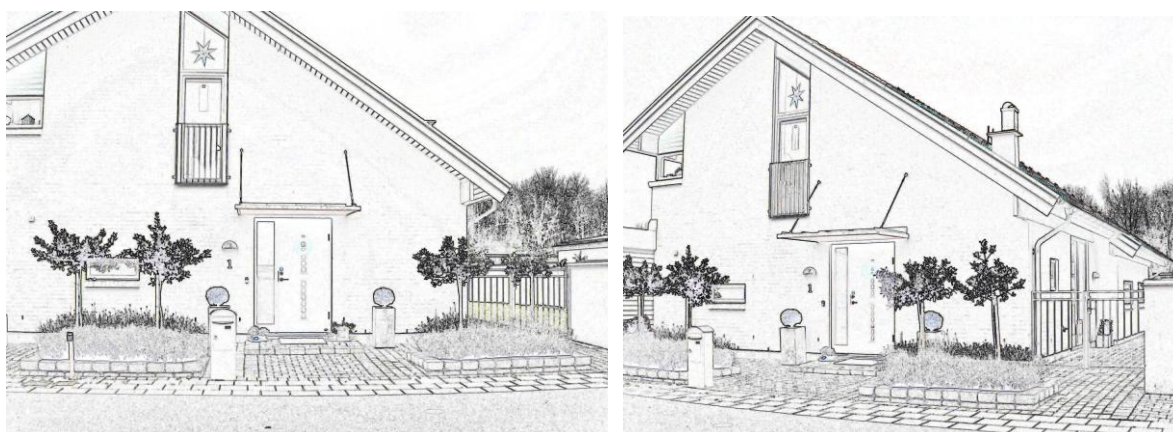
I entréträdgården ovan har man månat om att markera gränsen, men inte lyckats utnyttja den rumslighet som uppstått mellan huset och gränsen mot gatan. Det är bara en yta som är belagd med markbetong – en hårdgjord buffertzona mot omvärlden. Entrén är för övrigt tydlig och kal – och tråkig – med en upphöjd rabatt med en klotformad växt på stam som fokus. Entrén är halvöppen och ännu så länge krävs det att gardinerna är tillslutna om man inte vill släppa in offentliga blickar i sitt privata vardagsrum. Ett mer öppet rum erbjuder bara delvis eller ringa privat kontroll, för det är graden av avskärmning som avgör graden av privat kontroll (Booth, 1983). Husets långsmala fasad förstärks av att bambun är placerad på rad i samma höjd – dessa skapar ett rim på själva fasaduttrycket. Uttrycket blir ganska stelt och formellt, men ger också ett visst lugn åt kompositionen, men gestaltningen är väldigt vek. En tydligare formgivning hade kunnat framkalla en stram, välkomnande och mer spännande entré på samma tema. För idén är god och stämmer väl överrens med husets karaktär och uttryck.

Bilden ovan visar en symmetrisk entré till en asymmetrisk fasad (Robinson, 2004) i samma område. Två träd flankerar den raka korta entrégången. En låg mur markerar den privata domänen (Stahlschmidt, 1992) medan övergången mellan markmaterialet gör att entrén sker mer gradvis. Bambun som omsluter uteplatsen kommer med tiden att fungera väl som insynsskydd och rumskapande element till den integrerade statiska rumsligheten (Robinson, 2004) som fungerar som en slags uteplats. Fokus i entrérummet är det stora köksfönstret som delvis ger tillträde till det privata rummet, här igenom kan man även ana baksidan och trädgården – en kittlande total visuell transparens i microformat. Det är nog därför blicken lätt dras just hit – det ger en glimt av en spännande fortsättning och ett annat rum – en liten öppning med riktning vidare inåt som blir möjlig genom en visuell förflyttning rakt genom huset.

Detta är två olika hus som ligger vid samma gata i ett område med flera hus i samma stil. Denna entré är ganska problematisk att gestalta. Uteplatsen och de stora generösa fönsterpartierna ligger ut mot gatan och bli alltså en del av entrén. Biluppställningsplatsen dominerar hela framsidan. Huset till vänster har en helt fysiskt och visuellt öppen entréträdgård. Den är otydlig och saknar både riktning och rörelse. Avsaknaden av avgränsning gör att man förlorar rumskänsla och orientering i rummet (Robinson, 2004). Dörren är det enda som skvallrar om att det faktiskt är en slags ingång till ett hus – annars är det mer att definiera som en ickeentré. Markmaterialen hjälper till att skapa ännu större otydlighet eftersom gränsen mellan det privata och offentliga uppstår gradvis och är flytande. Huset till höger visar att man försökt närma sig problemens lösning om än väldigt vekt och diffust. Här har man definierat gräsen till den privata domänen med en häck. Man har försökt att göra rumsligheten tydligare genom att bygga ett trädäck och sätta upp en avskärmning mellan den egentliga entrégången och uteplatsen. Med hjälp av markmaterial har man försökt att skapa en riktning och en rörelse i rummet som förstärker entrén. Biluppställningsplatsen dominerar fortfarande entréträdgården, men det finns en ambition att tona ner dess betydelse i alla fall. Lösningen är långt ifrån fulländad, men den illustrerar mycket väl den inneboende problematiken för denna entrékonstruktion.

Denna entré ligger längs en gata med flera likadana hus på rad i ett nybyggt område i utkanten av centrum. Detta är en symmetriskt gestaltad entré med dörren asymmetriskt

placerad på husets gavel. Rummet är bara delvis definierat. Rummet blir extrovert (Robinson, 2004) och mera en subdomän som erbjuder ett visst skydd, med stor öppenhet och tydlig riktning. Formen fungerar generellt väl som entréform, då den är både skyddad men väldigt tillgänglig med en tydlig riktning. Det lilla entrétaket bidrar till att skapa en viss inramning och rumslighet just kring entrédörren. (Bobic', 2004). Men här är det något skumt. Grinden till höger i den höga muren känns som en betydligt mer spännande entré – men inte alls så öppen och inbjudande förstås. Där är den privata sfären istället tydligt definierad. Entrégrinden är tydlig och elegant i sin enkelhet. Man blir nyfiken på rummet som döljer sig bakom muren. Det hade varit mer intressant att använda denna entré som huvudentré. Den befintliga entrén påminner mera om en groventré som fått byta skepnad med hjälp av lånad symmetrisk balans och vek prakt. Det känns liksom fel på något vis...

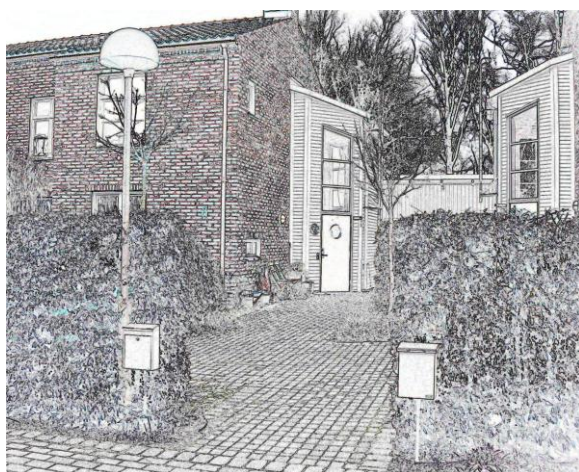
Detta hus ligger i ett nybyggt område med olika karaktär på husen. Här är entrén markerad av en pergola med klätterväxter. Klätterväxterna kan förstärka rumsligheten i gränzonen och ge den ett lummigt inbjudande intryck (Bobic', 2004). En entrés betydelse kan understrykas och förändras med hjälp av en port eller pergola (Robinson, 2004). Denna entré visar tydligt vinsten med att använda en pergola. Det ger entrén både spänning och tydlighet. En elegant lösning som förvandlar en ordinär villaentré till något extra och personligt, med hjälp av ett rakt och enkelt formspråk. Entrén är sidoordnad och fokus är det långsmala fönstret på husets gavel, som understryks ytterligare av växten som accentuerar fokus. Man ser inte entrédörren från entréträdgården, vilket gör riktningen oklar men även en aning spännande.

Detta hus ligger i samma område som föregående hus. Här är entréträdgården uppdelad som en yttre och en inre gård. Vilket ger ett rum i rummet (Robinson, 2004). Den yttre gården är avgränsad av en låg klippt häck och en låg mur som ger visuell insyn men en tydlig fysisk avgränsning. Den inre gården är avgränsad av en hög mur som ger både visuell och fysisk avgränsning. Den inre gården blir mycket privat till sin karaktär. Entrén inleds med ett linjärt rum med stark riktning framåt som integreras med ett statsikt rum, som ger möjlighet till överraskningar och samling (Robinson, 2004). Den relativt smala öppningen i den höga muren blir en påtaglig entré till det inre rummet (Robinson, 2004).

Huset ovan ligger i ett radhusområde med flera likadana hus längs samma gata. Här har man skapat en spännande avskärmning med hjälp av ett plank med klätterväxter som tillåter viss insyn till entréträdgården. Riktning och fokus är väldigt tydligt med den raka plattsatta entrégången mot ytterdörren. Det bildas ett linjärt rum som uppmanar till snabb rörelse och förflyttning (Robinson, 2004). Fönstret i dörren avspeglas som rim i de små runda gluggarna det klätterväxtbevuxna planket. Detta ger en halvöppen entréträdgård och ett relativt slutet sidoordnat statiskt gräsbevuxet rum som är integrerat med ett linjärt rum med en mycket starkt riktning och högt tempo i rörelsen. (Robinson, 2004). Plattsättningen på gatan och i entrégången gör att dessa ytor till viss del överlappar varandra både spatialt och visuellt. (Bobic', 2004).

Här är ett område med relativt nybyggda radhus med fasad av återvunnet tegel. Höga häckar avskärmar entréträdgårdarna från den smala gatan och ger området en intim karaktär. Häckar erbjuder ett tydligt men mjukt och vänligt sätt att markera gränsen mellan privat och

offentligt (Bobic', 2004). Entréträdgårdarna upplevs både privata och spännande. Öppningen till entréträdgården är generös och upplevs därför som välkomnande. Entrén till husen är sidoordnad och mycket tydlig med höga fönster som ljusinsläpp. Entrégången bildar ett oregelbundet linjärt rum som skapar spänning och dynamik på väg mot målet genom att ömsom dölja och ömsom avslöja det som ligger framför (Robinson, 2004). Linjära rum uppmanar till rörelse och förflyttning och genom svängar och böjar upplevs den visuella längden kortare och förflyttningen blir mer intressant och varierad. Rummet får en rytm som för rörelsen vidare. (Robinson, 2004).

I samma område som radhusen ovan ligger detta hus som är betydligt mer öppet i sin karaktär, med stora fönster vid entrén. Den höga häcken markerar tydligt den privata domänen och skapar ett privat litet entrérum vid sidan om den exponerade ingången. Den lilla gångstigen som leder till höger om huset rymmer spänning och dynamik genom att den helt döljs bakom avskärmningen. Entrén är extremt tydlig och utgörs av ett kort rum som är ganska statiskt i sin karaktär – rummet inbjuder därmed till stopp och samling (Robinson, 2004).

Gestaltningens betydelse för social interaktion

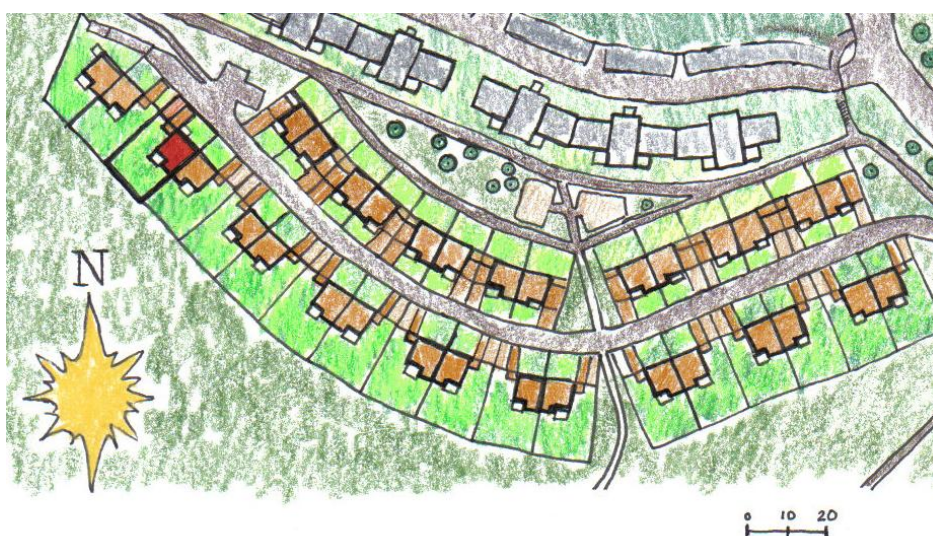
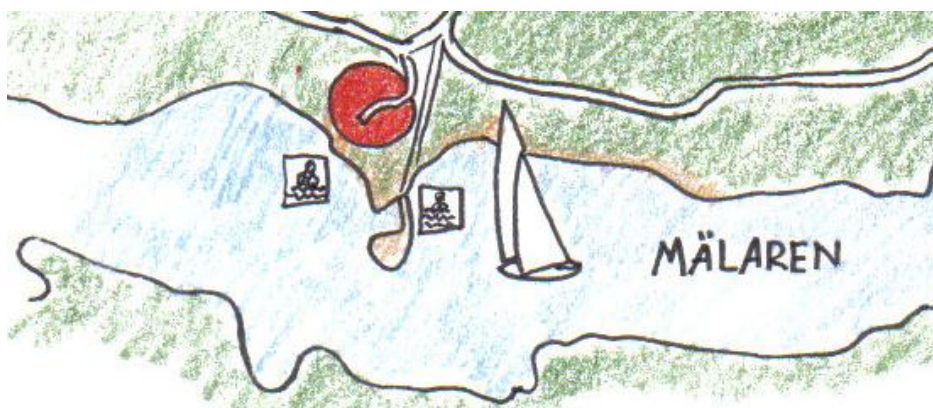
Enligt Per Stahlschmidt, landskapsarkitekt, (1992) syns det en huvudtendens i vår utveckling av rumsliga ideal. Vi har gått från medeltidens helt slutna trädgårdar via renässansens terrassträdgårdar och barockens starkt axiella rumslighet och landskapsparkernas upplösning av rumsligheten vidare till funktionalismens mera gränslösa ytor och fortsätter nu vår strävan efter ännu större rumslig frihet och utblick. I Mies van der Rohes Barcelonapaviljong från 1929 uttrycks denna strävan i ambitionen att helt sudda ut gränsen mellan ute och inne i ett öppet landskap. Stahlschmidt (1992) påpekar dock att utvecklingen av rumsliga ideal inte är helt entydig – många gånger kombineras funktionalismens oändliga rumslighet med det slutna klassiska stadsidealet. När man studerar dagens entréträdgårdar ser man dock att tendensen att öppna gränsen mellan det privata och det offentliga är ganska tydlig. Gränsen till den egna domänen är däremot mycket viktig – men den fungerar mer som en markering än som visuell avskiljare. Vi väljer att leva ett mera exponerat liv idag – och gestaltningen av våra entréer avspeglar detta. Stora fönsterpartier och visuellt öppna entréträdgårdar bjuder in offentliga blickar. Vice versa har man inifrån huset hela tiden visuell kontakt med gatulivet – vi ger oss själva på det viset hela tiden ett stort mått av ”prospects”. Även om det enbart är på det visuella planet, så får det en viktig psykologisk betydelse (Bobic, 2004). Man kan om man så vill tolka detta som om interaktionen med det omgivande offentliga samhället blir att viktigare liksom att den privata sfärens ideal på samma sätt blivit en viktig del av samhällets ökande individualisering. Våra entréer bär tidens tecken på att det finns en viktig och tydlig interaktion mellan det privat och det offentliga livet. Vi formar med vår gestaltning en ny exponerad visuell integritet och identitet – hur motsägelsefullt det än må låta. Eller som Alain de Botton skriver i ”Lyckans arkitektur” (2006);

”Då och då, och med ett stygn av dåligt samvete, grips vi av en önskan att skapa ett hem för att skryta inför andra. Men om viljan att bygga domineras av behovet av att skrävla är vi sjukligt självupptagna. Impulsen att bygga tycks snarare, i sin renaste form, vara förenad med en längtan efter kommunikation och åminnelse, en stark önskan att uttrycka sig för världen med annat än ord, med hjälp av föremålens, färgernas och teglets språk: en ambition att låta andra veta vilka vi är – och samtidigt påminna oss själva om det.”

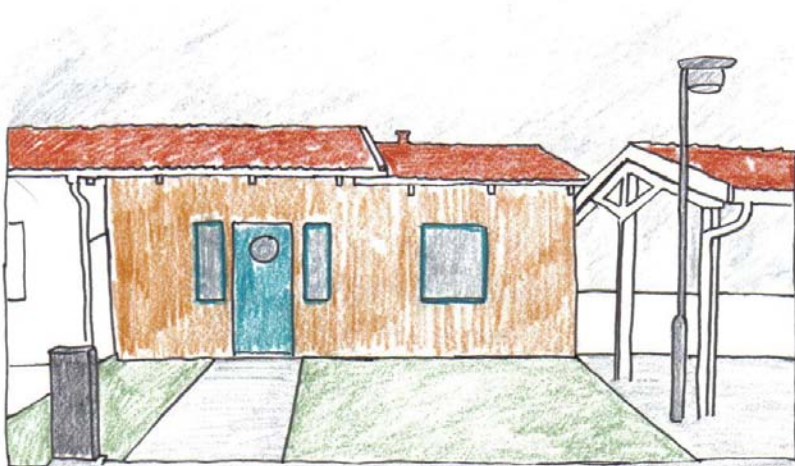

Idéskisser

För att själv pröva inhämtad kunskap kring olika gestaltningselement, liksom entréers historik och sociala uttryck väljer jag att göra några idéskisser på entréer med olika karaktär till samma hus. Genom att pröva olika lösningar till samma hus kan man se skillnad i uttryck och karaktär. Entrén som jag valt som objekt för idéskisserna tillhör ett sluttningsparhus. Området där huset ligger är beläget i en södersluttning med utsikt över Mälaren. Området är nybyggt under 2000-talets början. Naturen kring området består av tallskog och grusåsar. Läget är naturskönt och flera badplatser finns på gångavstånd, liksom båtklubbar med båtplatser. Läget är öppet, soligt och vindexponerat.

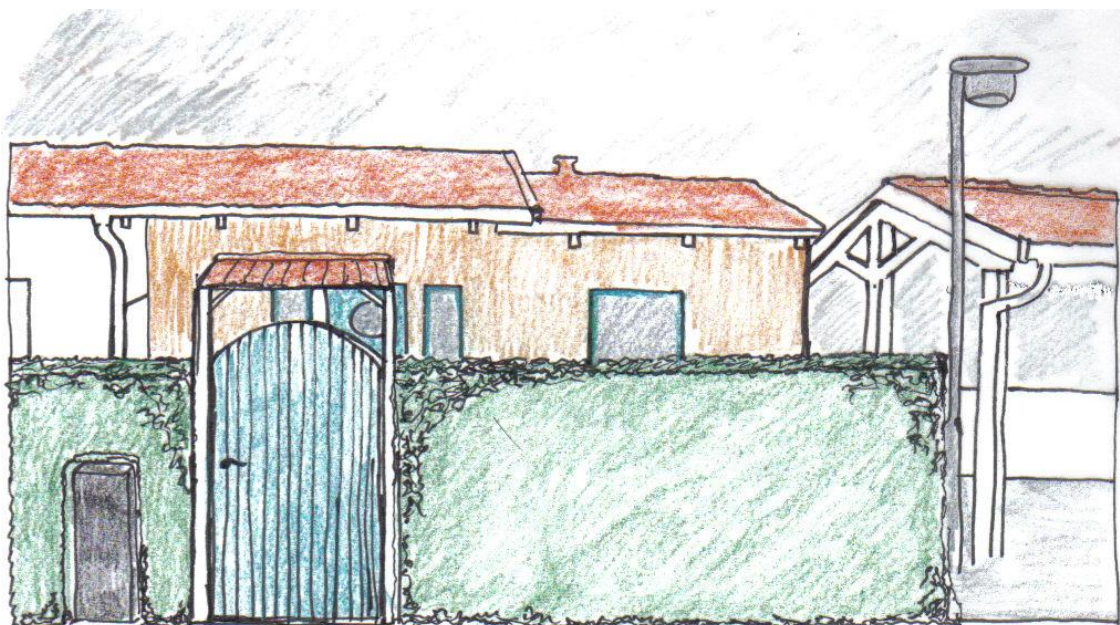
Beskrivning av läge, situationsplan och hustyp.

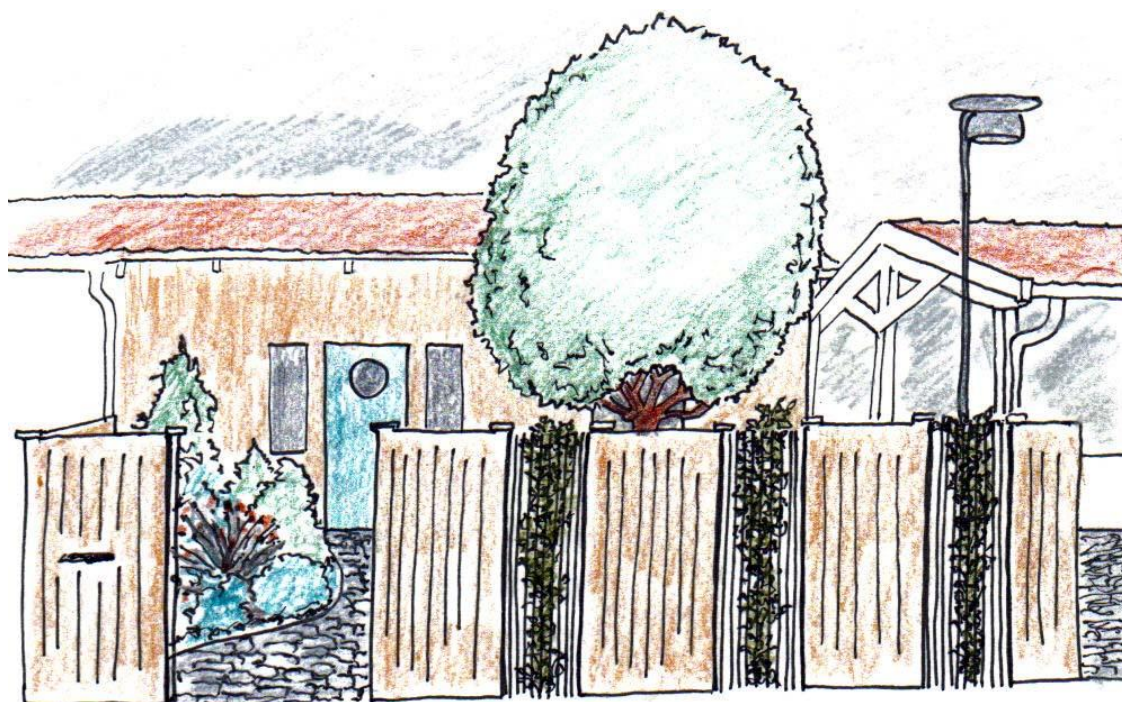
Ovan syns utgångsläget. En typisk entré som byggbolaget lämnar efter sig till dem som flyttar in i huset. En rak stensatt entrégång och två små gräsplättar på var sida om gången. Huset är av trä som är målat i ockragult med vita snickerier och blågröna dörrar och fönsterfoder. På taket ligger rostrött tegel. Till varje hus hör en carport och en extra biluppställningsplats. Husets baksida skiljs av med en hög stödmur, eftersom huset är ett sluttningshus. Framsidan vetter mot nordöst och baksidan mot sydväst med utsikt över Mälaren. Husen ligger längs en smal återvändsgata med vändplan och hastighetsgränsen är satt till tjugo kilometer i timmen, med ringa trafik och många lekande barn.

I detta förslag har jag låtit entrén vara relativt öppen. Vilket stämmer väl överens med områdets karaktär. Domänen markeras av vatten i en låg dammkonstruktion av stål. Det skapar en visuell öppenhet men hindrar att man överträder gränsen. Jag har valt att skärma av med en spaljé i trä till en frukostsittplats med morgonsol. Naturen runt omkring har fungerat som inspirationskälla, med tallar, låga buskage och gräs – lånad natur står för gestaltningen. Jag använder mig av de för området så typiska ”kattskallarna” – kullerstenarna – som förekommer rikligt i området. För att göra gången mot dörren mer spännande har jag låtit den slingra i en mjuk böj. Materialet är grånad spång i trä – likt strandfyndsbrädor hämtade från någon av stränderna i området. Frukosthörnan och uppställningsplatsen för bilen är belagd med natursingel från området.

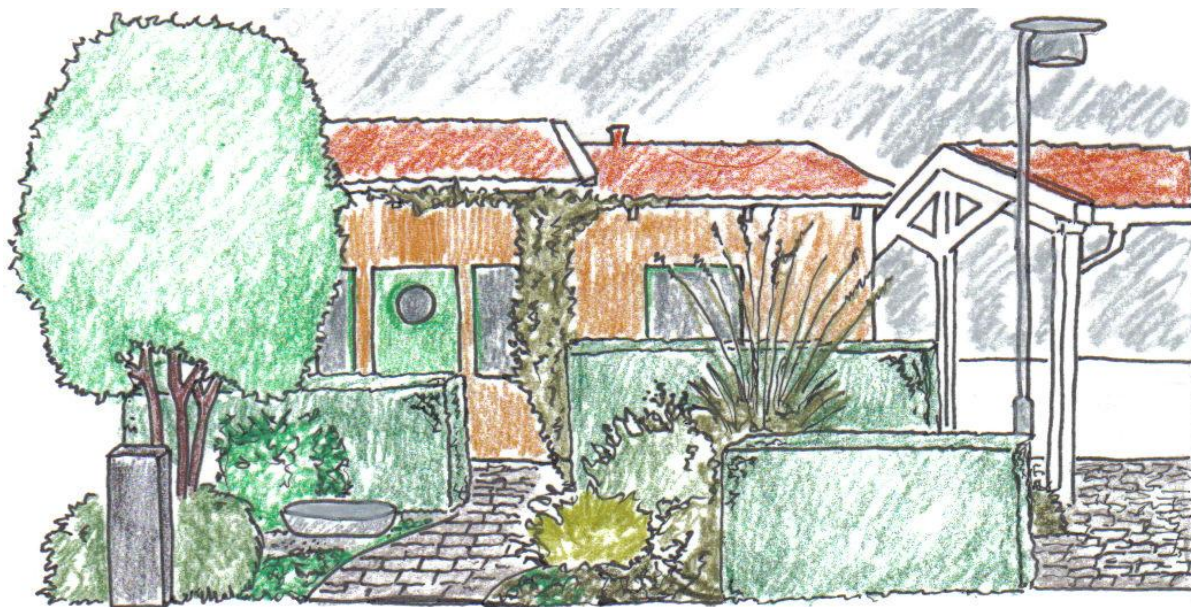

Detta förslag visar en helt sluten entré. En hög häck visar tydligt var den privata domänen tar vid. Entréträdgården blir både visuellt och fysiskt sluten. Rummet är skyddat och uppmärksamheten kommer att riktas inåt inom den spatiala ytan, eftersom kontakten med omgivningen är bruten. Porten, som är målad i samma färg som entrédörren, stänger nyfikna utanför den lilla entréträdgården. Entrén är inte särskilt välkomnande, men trots detta väcker den nyfikenhet om vad som döljer sig där innanför. Gestaltningen som är helt sluten stämmer inte så väl överens med områdets karaktär, men kan fylla en viktig funktion för att markera gränsen mot den smala gatan och avskärma från den livliga aktiviteten där. Det är tätt mellan husen och behovet av en tydlig privat sfär blir svår att tillfredsställa utan insynsskydd.

Detta är ytterligare ett förslag på en sluten entré, med en tydlig rumsavgränsning. Här är dock uttrycket mer öppet tack vare den generösa ingången och de återkommande spaljéerna i planket. Den svängda entrégången, som döljs till viss del, skapar spänning och rörelse.

Rummet har en hög grad av privat känsla trots att det inte är lika slutet som föregående exempel. Planket och fasaden är lika i uttryck, vilket ger en bra ram som stämmer väl överens med husets karaktär. Växtligheten är samlad och sparsmakad, vilket stämmer bra med områdets karaktär, även om växterna uppvisar en exotisk mångfald som skiljer sig från omgivningens. Entrén ger ett skyddat men luftigt och inbjudande intryck.

Här är ett förslag där formklippta häckar bildar olika rum och passager. Entrén blir halvöppen och erbjuder ett visst mått av privat sfär. Den är mera öppen i dess yttre del och sluter sig mer ju längre in i entréträdgården man kommer. Det flerstammiga trädet och fågelbadet bildar ett accentuerande blickfång. Entrégången, som är belagd med betongsten, bildar en linjär böjd form som skapar rörelse och dynamik. En ganska trång passage mellan häckarna snabbar upp rörelsen och gör entrépassagen mer intensiv. En klätterväxt mjukar upp fasaden och gör entrén mer spännande. Det finns möjlighet att skapa en privat sittplats tack vare den lite högre häcken längst bak till höger. Entréträdgården blir ganska förtätad och spännande med hjälp av det rikliga växtmaterialet – kanske dock ett lite udda förslag till en så pass öppen och karg kringmiljö. Eller så blir det drömmen om den paradisiska oasen i tuktad trädgårdskostym. Detta förslag blir en medveten frodig kontrast till platsens själ.

Här är ett exempel på en gestaltning av en entré med häckar som delvis överlappar varandra. Öppningen skapar spänning – vad som döljs bakom erbjuder en total överraskning. Att passera kan vara både spännande, men kanske även en smula otryggt beroende på hur bekant man är med passagen. Ingången till entréträdgården förstärks av glesa stammar och trädkronor som bildar en svävande skärm, som är halvöppen. Det vajande glesa gräset bidrar ytterligare till att understryka den halvgenomsläppliga avgränsningen. Entréträdgården är i ganska hög grad en privat sfär tack vare de överlappande klippta häckarna. Innanför dessa bildas en tydlig avgränsning av rummet. Vilket också medför att man inte har tydlig överblick på eventuella besökare och förbipasserande.

Tankar kring entréer – diskussion

Många moderna hus har små trädgårdar och en stor arkitektonisk öppenhet. Ofta ligger de i förtätade bostadsområden med ganska livlig aktivitet. Behovet av avskärmning till den egna privata sfären borde rimligen vara stort. Men man kan tydlig se att våra entréer har kommit att bli allt mer öppna mot omvärlden – från medeltidens helt slutna rum med låsta entréportar till dagens helt öppna entréer med exponerande glasytor och fönsterpartier – och att den visuella gränsen mellan det privata och det offentliga allt mer suddas ut – medan den gräns som markerar domänen fortfarande spelar en viktig roll. Interaktionen mellan det privata och det offentliga tycks bli allt mer viktig och våra entréträdgårdar symboliserar på något sätt den nya exponerade integriteten i ett allt mer individualistiskt orienterat samhälle – där vi tydligt vill berätta vilka vi är för andra och hela tiden påminna oss själva om det (Botton, 2006).

Framtidsrapporten från Kairos Future, skriven av Erik Herngren (2007), VD och strategisk rådgivare, pekar på samma fenomen – att våra liv blir allt mer semiprivata eller semipublika:

” I dag lever allt fler människor ett liv som är långt från gårdagens med tydliga rågångar mellan livets olika arenor. Privatlivet hamnar på jobbet och arbetslivet hemma. Caféerna på stan är både vardagsrum och arbetsplatser i ett och samma andetag. Vi delar glatt och okritiskt med oss av information om oss själva på FaceBook eller MySpace. Exempelen kan göras många. Det är personligt och offentligt i samma andetag. Det handlar om att livet blivit semiprivat eller semipublikt i ett och samma andetag. ”

Entrén är övergångszonen mellan det offentliga och det privata och har därför en mycket viktig funktion i stadsrummet. Den manifesterar en hierarki och är ett ramverk som bestämmer den sociala interaktionen i ett bostadsområde. En öppnare entré borde rimligen underlätta både fysisk och visuell kontakt mellan de människor som bor i området. Men har interaktionen mellan människor som bor i de nya områdena, med en betydligt öppnare karaktär, verkligen ökat? Eller rymmer de nya bostadsområdena en social potential som inte tas tillvara?

Varje entrézonen utgör en domän med klart urskiljd äganderätt. Och vi människor behöver försvarbara rum som skiljer vår privata sfär från den anonyma mängdens (Robinson, 2004). Så även om våra entréer blivit allt mer transparenta utan tydliga visuella avgränsningar så kvarstår domänmarkeringen som en stark och viktig funktion. Kanske är det i detta fenomen man finner förklaringen till varför våra nutida entréer domineras av hårdgjorda ytor i form av olika markmaterial. Argumentet att det anses vara lättskött rymmer kanske bara en del av sanningen. I takt med att de visuella, fysiska barriärerna mellan den privata och den offentliga sfären reduceras allt mer, så ökar behovet av att markera den privata domänen på annat sätt – genom ett markant, tydligt och dessutom personligt markmaterial upprätthålls denna viktiga funktion i det urbana stadsrummet. (Bobic´, 2004).

Entrén är alltså både en social budbärare och en distinkt social gräns – och vi kan känna oss välkomna eller utestängda. Med genomtänkt design kan den bli både spännande och inbjudande. Gestaltningen sätter den sociala ramen och entrésituationen påverkar i högsta grad vår upplevelse av rummet vi träder in i (Frieze, 1988). Vårt första visuella intryck är ofta starkt och lever kvar i vårt medvetande och påverkar ofta vårt fortsatta förhållningssätt till platsen. Att ge entrén rätt scenografi – gestaltning – är därför viktigt för helhetsintrycket. (Andersson, 1998). När man ser sig omkring i våra bostadsområden, medveten om detta

faktum, slås man av hur vek gestaltningen av våra privata entréer ofta är idag. Som om vi inte var medvetna om att våra entréer faktiskt kommunicerar i det urbana stadsrummet.

”Trädgårdens entré är som ett förlängt kroppsspråk.
Redan innan du har öppnat dörren för besökaren
har du talat om något om dig själv.”

Christel Kvant och Heidi Palmgren, Trädgårdens rum, 1999

Estetiken i gestaltningen av våra entréträdgårdar berättar kanske till och med något om oss som personer och avslöjar våra individuella behov. Alain de Botton har utvecklat tankegången i *Lyckans arkitektur* (2006);

”En förståelse för den psykologiska mekanism som ligger bakom smaken ändrar måhända inte vår uppfattning om vad vi tycker är vackert, men det kan hindra oss från att reagera enbart med misstro på det vi inte tycker om. Vi bör omedelbart fråga oss vad människor måste lida brist på för att kunna se ett föremål som vackert och vi kan ha förståelse för vad denna brist betyder, även om vi inte förmår uppamma någon entusiasm över deras val. Vi kan förstå oss att en person som är mer än vanligt tyngd av en kaotisk tillvaro kan vilja bo i en vitkalkad rationell vindslägenhet som i våra ögon framstår som plågsamt välordnad. Vi kan på samma sätt gissa oss till att de som bor i en grovrapad byggnad där väggarna är av svart tegel och dörrarna av rostigt stål har en benägenhet att fly från det som de uppfattar som sina egna eller samhällets överdrivna privilegier, precis som vi kan utgå ifrån att uppenbart lekfulla huskroppar med svängda tak, buckliga fönster och väggar målade i barnsliga färger slår an en viktig sträng hos de byråkratiska och fantasilösa, som i dessa byggnader ser en livsglädje som möjliggör en flykt från övermäktig allvarsamhet. Vår förståelse av smakens psykologi kan dessutom hjälpa oss att undkomma estetikens två viktiga dogmer: åsikten att det bara finns en acceptabel visuell stil, eller (vilket är osannolikare) att alla stilar är lika giltiga. En mångfald av stilar är en naturlig följd av våra mångskiftande inre behov. Det är helt logiskt att vi dras till stilar som talar om upphetsning likväl som om lugn, om storslagenhet likväl som om enkelhet, eftersom det är viktiga ytterligheter runt vilka våra liv kretsar. Stendhal visste hur det förhöll sig när han skrev: ”Skönheten tar sig i uttryck i lika många stilar som det finns visioner av lyckan.”

Mot bakgrund av detta resonemang kan man inte låta bli att ställa sig frågan; Vad berättar våra moderna entréer om oss? Rymmer vår tids glasade fasader och öppna entréträdgårdar helt enkelt en innerlig önskan hos oss om att bli sedda – ett behov av att bli bekräftade i den anonyma mängden? Alain de Botton (2006) har kanske svaret när han formulerar arkitekturens inneboende psykologi.

”De byggnader vi tycker är vackra
innehåller ett koncentrat av de kvaliteter vi lider brist på.”

Alain de Botton i ”Lyckans arkitektur”, 2006

Slutligen kan jag konstatera att arbetet med uppsatsen har bidragit till att öka min kunskap om entréernas och entréträdgårdarnas betydelse – både dess gestaltningsmässiga och sociala betydelse – men mest av allt har arbetet väckt en stor nyfikenhet kring fenomenet entré och ett konstaterande att det finns oändligt mycket mer att upptäcka och lära kring denna magiska gränszon mellan det privata och det offentliga.

Källförteckning

- Andersson T. 1998, *Sex sekunder* (Tema Första intrycket), Utblick landskap nr. 2/98
- Bobic, M. 2004, *Between the Edges: Street-building transition as urbanity interface*, Emico offset, Antwerp
- Botton de, A. 2006, *Lyckans arkitektur*, Brombergs,
- Booth K. N. 1983, *Basic Elements of Landscape Architectural Design*, Eslevier, New York
- Blennow A-M. 2002, *Europas trädgårdar*, Signum, Lund
- Dallo, E. 2005, *New entrance design*, Daab, New York
- Eck, J. 2005, *Elements of Garden Design*, North Point Press, USA
- Frieze, M C. 1988, *Social Gardens: Outdoor Spaces for Living and Entertaining*, Stewart Tabori & Chang Inc, New York
- Hjort, B. 1983, *Var hör människan hemma – en diskussion om hur människan skapar och utvecklar relationer till rummet*, KTH, Stockholm
- Herngren, E. 2007, *What's on 2008?* Kairos Future, Stockholm
- Kvant C. Palmgren I. 1999, *Trädgårdens rum*, Prisma, Stockholm
- Möller, L. 1992, *Trädgårdens natur*, Bonnier, Örebro
- Robinson, N. H. 2004, *The planting design handbook*, second edition, Ashgate, Aldershot
- Stahlschmidt, P. 1992, *Om rum*, Landskab nr. 1/92
- Sörensen C. TH. 1963, *The Origin of Garden Art*, Arkitektens förlag, Köpenhamn
- Torsson, B. 1998, *Ankomst*, Utblick landskap nr. 2/98
- Wilke, Å. 2006, *Villaträdgårdens historia: ett 150-årigt perspektiv*, Prisma, Stockholm